

valóság

A TARTALOMBÓL

Németh György:
A rászorultság elve

Loppert Csaba:
Előre a harmadik úton

Feith Helga Judit – Balázs Péter:
Kékharisnyák szorításában

Czettler Antal:
Winston Churchill történelmi szerepe

Lukácsi Tamás:
Politikai szabadság
és „a pihenéshez való jog”
Arisztotelész Politikájában

Tóth Lajos:
Magyar nyelvű oktatás a Vajdaságban

Külföldi folyóiratokból

2
0
0
4

10

Németh György

A rászorultság elve

2004. október XLVII. évfolyam 10. szám

Demszky Gábor, Budapest főpolgármestere, aki a hazánkban első ízben 2004. június 13-án megtartott európai parlamenti választásokon pártja listavezetőjeként szerzett mandátumot, öt hónappal azelőtt, pártja választási kampányának nyitányaként Iványi Gábor metodista lelkésszel, volt képviselőtársával, a fővárosi hajléktalanellátás emblematikus alakjával és a fiatalon elhunyt Solt Ottília (szintén volt képviselőtárs, elismert szociálpolitikus) megidézett emlékének társaságában (ők hárman az 1970-es évek végén alapítói voltak a Szegényeket Támogató Alapnak, a SZETA-nak) január 10-én Szociálpolitikai kérdés és válasz címmel tartott sajtótájékoztatót. Az eseményen arról az egyik legfontosabb tartott kérdésről fejtette ki pártjának, a Szabad Demokraták Szövetségének álláspontját, hogy kiket támogasson az állam az adófizetők pénzéből. A kérdésre háromféle válasz létezik — jelentette ki Demszky —, a szocialista, a konzervatív és a liberális. E három irányzat véleményét a következőképpen foglalta össze: a szocialisták szerint „az állam kötelessége mindenkiről egyformán gondoskodni. Ez nem jelent mást, mint alanyi jogon járó szociális juttatásokat mindenkinek”. A konzervatívok szerint „az államnak csak azokat kell támogatnia, akik maguk is tesznek felemelkedésükért”. Ez a konkrét politika nyelvén annyit jelent, hogy „az állam feladata nem a szegények, hanem a nemzeti középosztály megerősítése”.

A liberális válasz azonban alapjában különbözik a szocialistától és a konzervatívától — így Demszky. A liberálisok szerint „az államnak csak a rászorultakat kell támogatnia. A jómódúaknak nem szociális támogatásra, hanem kisebb adókra van szükségük”. A szocialista és a konzervatív választ már kipróbálták Magyarországon — állapította meg a főpolgármester —, de a szegénység problémáját egyik sem oldotta meg. Demszky hite szerint a liberális válasszal csökkenthető a legjobban és a legrosszabbul élők közötti, az 1990-es évekbeli ötszörös-hatszorosról nyolcszorosra nőtt különbség, a legszegényebbek felemelésével. Ezért a szociálpolitikában liberális fordulatra van szükség, s még az idén meg kell teremteni a rászorultsági elven működő szociálpolitika feltételeit. Minthogy az államnak nem dolga a tehetősebbek támogatása, fokozatosan fel kell számolni az alanyi jogon járó szociális támogatások rendszerét. A magyar demokrácia az EU-csatlakozás évében nagykorúvá válik, nem tekinthető többé mindenkinek egyformán támogatást osztogató amerikai nagybácsinak. Ennek ugyanis ára van: magas adók és óriási állami bürokrácia. A politikus konkrét példája így hangzott: „Egy jól kereső fiatal szülőnek nem családi pótlékra van szüksége, hanem arra, hogy kevesebb adót vonjanak el tőle. Családi pótlékra a szegény szülőnek van szüksége, jóval többre, mint amit ma kap. Ha kevesebb pénzt kell szétosztani, a valóban rászorulóknak is több jut.” Amiért tehát a magyar liberális párt, az SZDSZ az idén küzdeni fog, az az adócsökkentés és az igazságosabb szociálpolitika — összegezte Demszky.

Minden együtt van, ami a rászorultság elvének alkalmazása mellett érvként általában hallható: nem csupán ez az igazságos szociálpolitika, hanem eredményes is, nélkülözi a paternalizmust (ez más elgondolásokról nem mondható el), s emellett kisebb mértékű adózással és állami bürokráciával jár.

A Demszky által elmondottakban a pártja álláspontját ismerők számára nem volt új elem, nem számítva talán a kifejtés módszerességét. Kuncze Gábor, az SZDSZ elnöke néhány héttel ezt megelőzően adott interjújában kifejtette: „A szociálpolitikában a rászorultsági elvnek kell érvényesülnie. Miért kellene bankvezetők, politikusok, volt miniszterelnökök gyermeknevelését támogatni? Ha ők nem részesülnek ebben a juttatásban, akkor a valóban szegények, a több gyermeket nevelők több pénzt kaphatnak. Ez a megoldás valóban a szolidaritáson alapszik, segíti az esélyegyenlőség megteremtését.” Csak azon érdemes vitatkozni — tette hozzá —, hogy hol legyen ez a jövedelemhatár. Csillag István gazdasági és közlekedési miniszter, az SZDSZ vezető gazdaságpolitikusa és ideológusa nem sokkal ezután egy riporter kérdésére — „Ön szerint mennyire tudja majd vállalni a kormány egésze és a szocialista párt az SZDSZ-nek azt a nézetét, hogy a szociális juttatásokat csak a rászorultók kapják, s ne járjon alanyi jogon mindenkinek?” — azt válaszolta: „Meg kell állítani bizonyos rétegek leszakadását. Egyre többen látják be liberálisok, szocialisták, sőt jobboldali politikusok és elemzők is, hogy a szociális juttatások átszabása ennek egyetlen lehetséges módja. Hogy mindez az emberek tudatába is belevésődjön, tiszta beszédre, kiszámíthatóságra, személyes példamutatásra, tehát stabil erkölcsi talapzatra van szükség. Nem mindenki rászorult ebben az országban, ez biztos. A tehetőseknek nincs szükségük ingyen tankönyvre és családi pótlékra sem. Akinek viszont szüksége van rá, a gazdagoktól történő elvonás után magasabb összeget kaphatna. Nem ez lenne az igazi jóléti rendszerváltozás?”

A nagyobbik koalíciós partnernek, a szocialistáknak nem elhanyagolható csoportjai azonban szemlátomást egyáltalán nem teszik lelkesen magukévá a liberálisok elgondolását. Petri Lukács Ádám újságíró, mint mondja, szívesen élne olyan országban, ahol liberális párt kormányoz, de minthogy jelenleg semmilyen valós esély nincs rá, egy szocialista pártkiadványban éppen erre agitálja a nagyobbik kormánypártot. Kárhóztatja a szocialistákat, hogy „nem jó úton haladnak a hön áhított, attraktív, megújult szociáldemokrata párt létrehozása” felé, s ennek az egyik legsúlyosabb oka az, hogy — idézi Katona Béla országgyűlési képviselőnek, frakcióvezető-helyettes, a Bokros-csomagot elfogadó kormányülésen (1995. március 12-én) posztjáról lemondó titokminiszternek a kijelentését — „a szocialista frakció nem foglalkozik és nem is kíván foglalkozni a rászorultsági elv megvitatásával”. Az újságíró megdöbbenőnek nevezi e tényt, „hiszen a modern szociáldemokrácia alaptézise, hogy a rászorultakat és csak azokat támogassa az állam. A rászorultakat azért, mert szolidáris és esélyteremtő államot akar megteremtteni a kormány, a tisztességes jövedelemmel rendelkezőket pedig azért nem, mert ahhoz magasabb adókat kell bevezetni, s ennél helyénvalóbb, ha a személyi jövedelemadó a lehető legalacsonyabb, következésképp a magasabb keresetű polgárok maguk költhetik el az így megmaradó többletjövedelmüket”. Mindebből azt a következtetést vonja a szerző, hogy „a szocialista politikus nem ismeri a modern szociáldemokrácia téziseit”, s félelme szerint „egy kézen megszámolható azon MSZP-s politikusok száma, akik elmélyedtek mondjuk Anthony Giddens munkásságának megértésében”.

Még ha Petri Lukács pontosan becsülte is meg a Giddens olvasó szocialista politikusok számát, biztosan közéjük tartozik Hegyi Gyula, pártjának egyik írástudója és amolyan élő lelkiismerete, Demszkyhez hasonlatosan immár EU-képviselő. Hegyi azonban egyáltalán nem igyekszik „modern szociáldemokrata” lenni, megírta hát cikkét a rászorultság mítoszáról. Szerinte a második világháború után a nyugati demokráciák „a bölcsőtől a sírig” tartó, mindenkire kiterjedő jóléti állam modelljét alakították ki, s e szociálpolitikai modellben gyakorlatilag mindenki egyszerre volt befizető és haszonélvező (mint később megjegyzi, ez a

szolidaritási elv kulcsa), így e modellt széles körű politikai megegyezés övezte. E konszenzust azonban az 1980-as évek elejétől kikezdte a Margaret Thatcher és Ronald Reagan nevével fémjelzett neoliberális ellenforradalom, amelyet a Szovjetunió összeomlása felerősített. Hegyi úgy véli: „Kétségkívül ügyes propagandájuk arra irányult, hogy a sikeresebb, fiatalabb, egészségesebb és elsősorban a fehér etnikumhoz tartozó felső középosztály kezdje el fillérre számon kérni befizetéseit az egész társadalmon. S ha azt tapasztalja, hogy rövidtávon kevesebb készpénzt markol fel, mint amennyi adót befizet, akkor borítsa fel az egész rendszert. S ne törődjön semmiféle szolidaritással Annál kevésbé, mert a ténylegesen »rászorulóknak« továbbra is kapnak szociális ellátást. Ebben a modellben senki sem hal éhen — legalábbis elvileg —, de a gyereket egyetemre járatni, önmagának fogsort csináltatni, télen egy szobánál többet fűteni» senkinek sem kötelező«. Az általános szolidaritás felmondása és a rászorultsági elv érvényesítése azonban egy lefelé mutató spirált indított meg. Ha rendszeresen a szociális kasszán kell megtakarítani a költségvetés egyéb kiadásait, akkor egyre alacsonyabb jövedelmi küszöbhez kötik a rászorultságot, s így idővel valóban csak a legszegényebbek részesülnek belőle.” Ráadásul — teszi hozzá a szerző — „a rendszerváltó országokban [a nyugati jóléti államokhoz képest] sokkal pusztítóbb eredménnyel jár a szolidaritási elv megkérdőjelezése”. Hegyi szerint fontos alapelv, hogy a több adót fizetőket se zárjuk ki a jóléti juttatások teljes rendszeréből. Egyrészt azért, mert adójukkal jogosultságot szereznek rá, másrészt — ami ennél sokkal fontosabb — azért, mert csak így őrizhető meg a jóléti és kulturális közszolgáltatások színvonala. „Ha a jómódú és politikailag befolyásos rétegek kiiratkoznak az általános oktatásból, egészségügyből és társadalombiztosításból, akkor többé nem érdekelték a rendszer magas nivójú működésében. Az ingyenes iskola, kórház és társadalombiztosítás így hamarosan a szegények gettójává válik. ... Csak nagyon naiv emberek hihetik, hogy a legbefolyásosabb társadalmi rétegek a maguk boldogulása helyett olyan rendszereket támogatnak majd bőkezűen, amelyeket ők tartanak el, ugyanakkor juttatásaiból egyáltalán nem részesülnek.” A szerző a rászorultsági elv elkerülésének pozitív példaként a finn oktatáspolitikát hozza fel: az országban „gyakorlatilag egyáltalán nincs magániskola, s mindenkinek a lakóhelye szerinti állami iskolába kell beiratkoznia. A társadalmi elit így nem» menekülési utat« keres a maga gyermekének, hanem az egész oktatási rendszer magas színvonalában érdekelt”.

Hegyi veszélyt lát abban, hogy idővel kialakul egy „másodosztályú” értelmiség, „amely csekélyebb tehetsége (vagy jó esetben megszállottsága) miatt kizárólag a szegények ellátására specializálódik” („a szegények értelmisége”). S még az a szerencsésebb végkifejlet, ha ezek az emberek hozzászürkülnek környezetükhöz, de az is megtörténhet, hogy szélsőséges eszmék prófétái lesznek. „A rászorultsági elv egyoldalú érvényesítése elmélyíti a társadalom kettészakadását, egymás ellen uszítja a gazdagokat és a szegényeket, s aláássa a demokrácia alapelvét. Napjainkban, amikor a terrorizmus és a környezeti katasztrófa új fenyegetést jelent a nyugati típusú demokráciáknak, minden eszközzel a társadalmi kohézió és szolidaritás érvényesítésére kellene törekedni.” De nem csupán veszélyek, hanem technikai problémák is vannak. „A rászorultsági elv érvényesítését a mai Magyarországon a hivatalos jövedelmi kimutatások és a valós vagyoni helyzet közti kiáltó ellentét is komolytalanná teszi. Ahol a bejelentett minimálbérből sokan milliárdosok lettek, s mások szerény jövedelmük után is maximális kulcs alapján adóznak, ott a jövedelmi küszöbhez kötött »rászorultság« az adócsalás kollektív felmagasztalása lenne.”

A kérdés szociológiai szakirodalmát jól ismerő (merthogy írása alapján levonhatjuk ezt a következtetést), a rászorultságellenes, alanyi (állampolgári) jogú szociálpolitika melletti érvek legfontosabbjait felsorakoztató Hegyi Gyula álláspontját azonban távolról sem osztja mindenki pártjában. A nála jóval nagyobb politikai súlyú Szekeres Imre államtitkár, pártjának volt ügyvezető alelnöke és frakcióvezetője még az 1998. évi választások előtt, az előző kormányzati időszakra visszatekintve nevezte a modern szociáldemokráciákban elfogadottnak

a rászorultsági elvet. „A Bokros-csomag jelentette a Kádár-korszak tényleges végét. Világossá vált, hogy tovább nem tartható fenn a gondoskodó állam illúziója. Nem lehet mindenkinek egyformán keveset juttatni. ... Az egyenlőség megvalósíthatatlan elvének helyére az esélyek egyenlősége került. Az jelentette a rendszerváltozás befejezését, hogy ez az elv társadalmilag elfogadottá vált. Segíteni kell a leszakadó rétegeken, de fontos tudnunk, hogy más társadalmi csoportok helyzete javult.” Szekeres álláspontjával azonban összeegyeztethetetlennek bizonyult az általa akkor vezetett szocialista frakcióé, amely szerint a rászorultsági elv elfogadása 1995 elejének pénzügyi válsággal fenyegető helyzetében olyan kényszerlépés volt, amelyet mielőbb korrigálni kellett. „A stabilizációs program óhatatlanul előtérbe hozta a rászorultság elvét, noha egyes társadalmi csoportoknál még ilyen súlyos helyzetben sem kívántuk érvényre juttatni. A szociálpolitika változásai nem feltétlenül eredményezték alapértékeink feladását. A stabilizációs program filozófiájához igazodó szociálpolitikát nem lehet (vagy nem szükségszerű) továbbvinni. A gazdasági források bővülése, a tartós és fenntartható növekedés megalapozottsága indokoltá teszi, hogy a szociális védelmi rendszer »kilépjen« a rászorultsági elv kényszerűen elfogadott filozófiájából. Annál is inkább szükség van erre, mert a gazdasági eredmények áldásai »önmaguktól« nem terjednek szét a különböző társadalmi csoportok között. Ezzel nem azt mondjuk, hogy mindenkinek egyformán kell részesednie a megtermelt javakból, de azt sem állítjuk, hogy »mindenki a saját szerencséjének kovácsa«. Szemléletváltásra van tehát szükség, s a következő időszakban a szociálpolitikának a gazdasági fejlődést elősegítő funkcióját kell szem előtt tartanunk. E paradigmaváltás szükségessége elsősorban azért merül fel, mert alapvetően megváltoztak a szociálpolitika keretfeltételei.” A rászorultsági elv sajátos értelmezése, kifacsarása, amely azóta általánossá vált, tehát már e programban felbukkant. A szocialisták joggal írják a maguk javára, hogy nem vált ketté a magyar egészségügy, azaz nem alakult ki az a helyzet, amelyben „a jómódúak nyugat-európai színvonalú gyógyításhoz juthatnak a pénzükért azon az áron, hogy éppen a legrászorultabbak maradnak ki az ellátásból. Ez nem valamiféle régimódi »egyenlődsi«, hanem a rászorultság elvének tudatos érvényesítése”. Nos, éppen ellenkezőleg: ez az alanyi (formálisan: biztosított) jogosultság megőrzésének érdeme. Ám napjaink politikai vitáiban talán olyan erős sodrásúnak, offenzívnek és meggyőző erejűnek találták a rászorultsági elv fogalmának ideológiai paneljét, hogy tanácsosabb volt kapitulálni előtte, majd jelentését feltölteni az eredetivel ellentétes tartalommal.

A liberálisok nem csupán a meggyőzés eszközével próbálják rávenni a szocialistákat arra, hogy az alanyi jogosultságot a rászorultsági elvvel váltsák fel, hanem azzal is győzködi őket, hogy ez „baloldali gondolat”. Horn Gyula, az említett időszak miniszterelnöke 2003 végén riporter kérdésre azt az óvatosságot tette: „Egyetértek azzal, hogy egy átalakuló, új rendszert építő, nagy jövedelmi különbségekkel jellemzett országban minél szélesebb körű legyen a rászorultsági elv érvényesítése az elosztásban. Feltételezem, hogy ennek jegyében megteremthető a társadalmi egyetértés.” Az óvatosság szerfölött indokolt volt, mert a riporter kérdésben csapda rejlett: „Az SZDSZ a szociális juttatások rászorultsági elven történő újraosztását szorgalmazza. Az elképzelés szép baloldali hagyományt idéz fel. A szocialisták is vállalhatnák, hogy a jómódúak ne kapjanak ingyen tankönyvet és családi pótlékot, csak akinek valóban szüksége van rá a megélhetéshez.” A rászorultsági elvnek és a baloldali hagyománynak a kérdésbe foglalt azonosítása ugyan hamis, de a témában bizonyára hiányos ismeretű (a külpolitikai szakértő Horn Gyulától aligha várható el e tárgyú jártasság) volt miniszterelnök az ideológiai pergőtűzben aligha kockáztathatta, hogy vitába szálljon a kérdéssel, és/vagy a rászorultsági elv ellen érveljen.

(Elméleti alapvetés: a szaktudomány) A Demszky- és SZDSZ-féle válaszklasszifikáció lényegében azonos Esping-Andersennek a jóléti államról adott kategorizálásával, amelyet egy

1990. évi tanulmányában tett közzé, s amely azóta széles körben elfogadottá vált. Esping-Andersen három jóléti rezsimit különböztet meg: a liberálist, a konzervatívát és a szociáldemokratát. A liberális jóléti államokban a jövedelmi szinthez kötött segélyek szerepéhez képest az alanyi (állampolgári) jogon járó juttatások és a társadalombiztosítás súlya csekély, bár létezik. A szigorúan érvényesített rászorultsági elv miatt a segélyt kérők és kapók társadalmi megbélyegzésnek vannak kitéve — ez a munkára ösztönzés tudatosan alkalmazott, hagyományos liberális technikája. A társadalombiztosítás ellátásai alacsony színvonalúak, így a középrétegek kénytelenek kiegészíteni őket az üzleti szféra kínálta szolgáltatásokkal, vagy munkaadójuk gondoskodik minderről. Ez kettős szerkezetű társadalmat hoz létre, amelyben a legrászorultabbak a jóléti államtól függenek, s a jómódúbbaknak csak annyiban van közük ehhez az államhoz, hogy adójukkal fenntartják. Ennek tulajdoníthatóan a jóléti állam támogatottsága gyenge, s ez paradox módon épp a liberális jóléti rezsimit „üzemeltető” országokat teszi az ellene irányuló támadások színterévé, holott — minthogy viszonylag kisebb adókkal tartják fenn őket — az ő esetükben van rá a legkevesebb ok. Liberális jóléti rezsimjeik elsősorban az angolszász országoknak vannak (Egyesült Államok, Kanada, Ausztrália).

Konzervatív jóléti államokban a központi szerep a társadalombiztosításé, amelynek ellátásai magas színvonalúak, emiatt a kiegészítésnek csekély jelentősége van — így a jóléti ellátásokban az üzleti szféra és a munkaadó szerepe nem számottevő. A pénzbeli ellátások rendszerint a jövedelemmel (járulékfizetéssel) arányosak. Konzervatív jóléti rezsimekben gyakori a foglalkozási csoportok elkülönülése, az egyes entitások önkormányzati adminisztrációja (e testületek a munkaadók és a munkavállalók képviselőiből állnak, általában egyenlő arányban), s többnyire fontos az egyházak szerepe az adóból finanszírozott jóléti programokban. A nők munkaerőpiacra (vissza)lépését segítő jóléti intézményrendszer viszont általában gyenge (bölcsődei-óvodai hálózat). A konzervatív jóléti állam — a bismarcki kezdeteknek megfelelően — alapjában „passzív” pénzbeli transzferekre és a családfő munkaerő-piaci helyzetének védelmére épül. Konzervatív jóléti rezsimit „üzemeltet” többek között Németország, Ausztria, Franciaország és Olaszország.

Szociáldemokrata jóléti államokban az állam szerepe — a konzervatívokéhoz hasonlóan, de a liberálisokéval ellentétben — domináns, csak éppen máshogy. E rendszerben kiterjedt alanyi jogosultságok alapján egységes összegű transzfereket nyújtanak (például univerzális alapnyugdíjat), amelyet járulékfizetéshez kötnek, s jövedelemtől függő társadalombiztosítási juttatásokkal egészítenek ki. Ennek következtében egyszerre van jelen az öngondoskodás („jövedelemkiszimítás” az életpályán belül) és a nagyobb jövedelműektől a kisebb javadalmazásúak felé irányuló újraelosztás. A jóléti rendszer kiterjed a lakosság egészére (a konzervatív jóléti állam társadalombiztosításából a leggazdagabbak kimaradhatnak), beleértve a középosztályt is, s ez a konstrukciót támogató széles politikai koalíciót hoz létre. A szociáldemokrata jóléti állam (részlegesen) társadalmisítja a gyermekvállalást és -nevelést, átvállalva a költségek egy részét, valamint megfelelő gyermekintézményeket hoz létre és tart fenn, ezzel is csökkentve a nők függését a „hagyományos” családtól. A szociáldemokrata jóléti állam aktív munkaerő-piaci politikát folytat, minthogy a rendszer magas költségei miatt szüksége van a nagyarányú foglalkoztatottság fenntartására. Szociáldemokrata jóléti rezsimek leginkább a skandináv országokban találhatók, elsősorban Svédországban.

A három jóléti rezsim különbségének oka a genezisben, azaz kialakulásuk kezdetén keresendő. Az Esping-Andersen által konzervatívnak, kereszténydemokrata ihletésűnek mondott modell kezdetben akár szociáldemokratának is lett volna nevezhető: a társadalombiztosítás létrehozásával Bismarck kancellár és a német birodalmi politikai elit elébe ment a munkásosztály képviselőjében fellépő szociáldemokrata mozgalom követeléseinek — nyilvánvalóan a szelet akarta kifogni a vitorlából. A társadalombiztosítás a munkavállalók és a munkaadók bevonásával, a létező struktúrára épülve — innen a korporatista önkormányzati irányítás és a paritás, illetve a foglalkozási csoportok elkülönülése — és a korszak munkásosztályának igényei alapján alakult ki. Ez a munkásosztály a társadalom egészét tekintve mai értelemben nem a legszegényebb és a legelesettebb volt, de bizonytalan élethelyzete adta az akkori időszak legrobbanásveszélyesebb gyúanyagát. A munkásosztály számára az volt a fő kérdés, hogy baleset, betegség, munkanélküliség, gyermekszületés, haláleset, öregség stb. ne jelenthessen neki (vagy kiskorú árvája, özvegye számára) ellehetetlenülést, tehát az épülő társadalombiztosítás legfőbb célja a jövedelemfenntartás volt. Ez pedig csak a jövedelemszinthez képest értelmezhető. De ez nem is okoz elvi problémát, minthogy a járulékfizetés (lineárisan) jövedelemfüggő. A rendszerben a családnak szánt különleges szerepet Esping-Andersen némi elfogultsággal kárhoztatja, mert az szerinte a konzervatív ideológiai örökségnek és a kereszténydemokrata ihletésű jóléti állam modelljének felel meg. Pedig ez aligha történéhetett másképp: a korabeli családokban jellemzően egy kereső volt. (A rendszer indulásához képest a nők tömeges munkába állása évtizedekkel későbbi fejlemény, amely előbb házasságkötésükig, később első gyermekük megszületéséig tartott, majd a gyermekek felnevelése után esetleg ismét munkát vállaltak. A kétkeresős családmodell csak az 1960-es évektől igazán általános, amikor a gyermekek születése már csak néhány éves, esetleg hónapos távolmaradást jelentett a munkavállalástól.) Ráadásul sok háztartástípusban mindez nem is volt értelmezhető, ugyanis a férj és a feleség között bizonyosfajta munkamegosztás volt: az előbbi „kereste a pénzt”, az utóbbi pedig önellátó-félpiaci háztáji gazdálkodást folytatott. Ily módon csakis a férj, a családfő tagsága révén juthattak biztosításhoz családtagjai is.

A társadalombiztosítás terjeszkedése kétirányú: társadalmilag felfelé és lefelé tart. Felfelé abban az értelemben, hogy egyre tolódik az a jövedelemhatár (az úgynevezett cenzus), amely alatt kötelező a rendszer tagjának lenni, felette pedig választhatóvá a tagság — de elvileg a rendszeren kívül is lehet maradni. Lefelé pedig egyre újabb dolgozói rétegeket engednek be, a rendszer túllép a klasszikus gyáripari munkásságon (kiterjed a mezőgazdasági munkásokra, a háztartási alkalmazottakra, a magánalkalmazottakra is). E rendszerrel lefedhető a társadalom döntő hányada, de kimarad(hat)nak belőle a legmódosabbak, valamint azok, akik nem képesek munkajövedelmet felmutatni, vagy ha mégis, akkor túlzottan rövid a munkaviszonyuk (a járulékfizetési idejük) ahhoz, hogy jogosulttá váljanak az ellátásokra. Helyzetük javítása más megközelítést és intézményrendszert kíván. Mivel e kérdés nem számított politikai gyúanyagának, nem is irányult rá különösebb kormányzati figyelem, s a hagyományos struktúrák aktivizálódtak — ennek öröksége az egyházak e téren máig létező fontos szerepe.

Az évtizedekkel később formálódni kezdő szociáldemokrata modell létrehozói számára már nem pusztán a „munkáskérdés” volt megoldandó — amelyet Bismarck még az egyedüli problémának tekintett. A kérdés túlnőtt a munkásosztályon, új helyzet alakult ki, ez pedig új

megoldásokat kívánt. Ismeretes, hogy William Henry Beveridge, a brit jóléti modell kidolgozója jól ismerte, nagyra becsülte és eleinte mintának tekintette a bismarcki társadalombiztosítási rendszert. Rájött azonban arra, hogy ez az elgondolás nem képes minden problémát kezelni. Egyrészt a szerzett jogosultságon alapuló rendszerek nem tudják elérni a munkavállalói lét alattiakat, másrészt Beveridge enyhítendőnek gondolta a brit társadalom rétegei közötti kasztszerű elkülönülést, s ez egységes és mindenkire kiterjedő struktúrák építését kívánta. (A rendszerből való kimaradás lehetősége újabb törésvonalat teremtett volna.) Beveridge így jutott el az alanyi (állampolgári) jogosultság kimondásához. Bár a rászorultsági elv hívei szerint aligha van megdöbbenőbb példája a pazarlásnak annál, mint az a babakelengye, amelyet a kerületi polgármester által személyesen adott át II. Erzsébet királynőnek első gyermeke, Károly herceg születése után, ez a gesztus a brit társadalom számára nagyon is sokat jelentett. Igazolása volt annak, hogy a királynő épp olyan polgára az Egyesült Királyságnak, s épp olyan jogosultságok illetik meg, mint bárki mást: ha gyermeke születik, neki is jár a babakelengye.

A liberális jóléti rezsimmek a konzervatív és a szociáldemokrata modellhez képest nincs elmélete, csak gyakorlata, illetve ideológiája. Ennek objektív alapja ama diszfunkciók és problémák ismerete, amelyek a másik két modellt jellemzik. Azért beszélhetünk egyáltalán modellről, mert a rászorultsági alapon járó ellátásoknak léteznek jogi garanciái. Arra, hogy liberális modellel eredményesebben leküzdhető vagy legalábbis csökkenthető volna a szegénység, semmiféle tudományos bizonyíték nincs. Arra viszont van, hogy a liberális jóléti rezsimmel működő országokban a legnagyobb arányú a szegénység. Csak éppen a világejlődést pillanatnyilag ezeknek az országoknak a gazdasági modellje (az úgynevezett angolszász modell) határozza meg, s ez arra csábít, hogy jóléti modelljét is magunkévá tegyük, s olyat lássunk bele, amit valójában nem is tartalmaz.

Megválaszolando kérdés, hogy hazánk jóléti rendszere e kategorizálás alapján hová sorolható. Véleményem szerint nálunk a konzervatív és a szociáldemokrata modell sajátos szimbiózisa figyelhető meg: a modell konzervatívnak indul, s miközben folyamatosan bővül, szociáldemokrata vonásokkal egészül ki, különösen, de nem kizárólagosan a második világháború utáni időszakban (a gyermekvállalás és -nevelés támogatása, bölcsődei-óvodai hálózat létrehozása, a nők „emancipálása” stb.).

(A gazdaságpolitikus: Békesi László) A 2004. év eleji Demszky-féle szociálpolitikai rendszerezés tartalmi archetípusának megteremtése alighanem Békesi László nevéhez fűződik. A szocialisták kétszeres pénzügyminisztere (1989–1990, 1994–1995) az SZDSZ-hez került közel, s annak vezető szakértőjeként jegyezte a párt legutóbbi programját. A 2002. évi országos választásokat közvetlenül megelőző időszakban az Orbán-kormány bírálatának szándékával írt cikket a szegénység elleni küzdelemről. Írása azért érdekes számunkra, mert láthatóvá válik általa, hogy miképp torzul el, értelmetződik félre, töltődik fel hamis és mélyen ideologikus tartalmakkal egy olyan kérdérről folytatott diskurzus, amelyben elvileg és gyakorlatilag is létezik tiszta forrás.

Mint Békesi állítja, háromféle szociálpolitikai koncepció (filozófia) és eszközrendszer versenyez egymással: az állampolgári joggal járó szociálpolitikai juttatások rendszere, a rászorultságelvű és a teljesítményelvű szociálpolitika. Az első a legszélesebb körben és a

legáltalánosabban a klasszikus jóléti államokban terjedt el, s arra épít, hogy a társadalom minden tagjának alanyi jogon járnak a veszélyeztetett körülmények között is elfogadható életszínvonalat teremtő juttatások. „Ebben a rendszerben az adott országok szintjén megállapított létminimumot az állami elosztás keretében, a költségvetésből garantálják minden állampolgárnak, korra és nemre való tekintet nélkül. A gyermeknevelés, az egészségbiztosítás, a nyugdíjasok ellátása, a hátrányos helyzetű rétegek megkülönböztetett kezelése egyaránt beletartozik az állampolgári jogon járó juttatások körébe. A juttatások nincsenek teljesítményhez, jövedelmi és vagyoni viszonyokhoz kötve, mindenki számára egységesen járnak és igénybe vehetők.” Ez a skandináv modell két évtizedig követendő szociálpolitikai minta volt, ám a jövedelmek nagy részének elvonása és újraelosztása miatt „menekült a tőke, menekültek a legmagasabb képzettségű munkavállalók, a legnagyobb jövedelmű állampolgárok. Visszaesett a gazdaság teljesítménye, romlott a versenyképessége, növekedett a költségvetés hiánya, egyre több rés keletkezett az ideálisnak tekintett szociálpolitikai hálón”. A bomlást, az átalakulást az elsődleges jövedelmű állampolgárok ellenállása indította el, s a gazdasági verseny tette szükségessé.

A rászorultságelvű szociálpolitika („a célzott szociálpolitikai juttatások rendszere”) viszont „arra az elvre épít, hogy az elesetteket, akik önhibájukon kívül nem képesek saját maguk és családjuk fenntartásáról gondoskodni, támogatja, de csak olyan mértékben, amely éppen létfenntartásukhoz, megélhetésükhöz szükséges”. A juttatásokat különféle kritériumok alapján, célzottan osztja el. „Az állam csak azokon segít, akik vagy betegségük, családi állapotuk okán, vagy képzetlenségük, alkalmatlanságuk miatt önerőből nem tudják saját és családjuk fenntartását garantálni.” E szociálpolitika Békesi szerint a társadalom természetes megosztottságára épít, egy tudatosan vállalt társadalomképre, a kétharmados–egyharmados társadaloméra, amely a thacherizmus révén vált közismertté. Racionalitása nem vitatható, s a társadalmi igazságosság is jobban érvényesül, mint az állampolgári jogon járó szociálpolitikai juttatások rendszerében — teszi hozzá a szerző. E modell elsősorban az angolszász országokban, mindenekelőtt az Egyesült Államokban és Nagy-Britanniában érvényesül.

A harmadik szociálpolitikai koncepció a teljesítményelvű rendszer „általában a neokonzervatív filozófiát valló társadalmi berendezkedésű országokban valósul meg, többnyire Nyugat-Európában a jóléti államok egyenlő elosztási modelljének átalakításaként, reformjaként, gyakran azok kombinálásával”. Békesi itt arra gondolhat, amit másutt állampolgári jogon járó szociálpolitikai juttatások rendszerének nevez. E koncepciónak szerinte az a lényege, hogy az állam „elsősorban azokat támogatja, akik maguk is hozzájárulnak teljesítményükkel saját életfeltételeik megteremtéséhez, finanszírozásához, gyarapításához és a gazdaság teljesítményének növeléséhez. Azaz a jövedelmek újraelosztásának alapelve: segíts magadon, az állam is megsegít. A középrétegek klasszikus felemelésének és támogatásának programja ez, ahol a szociálpolitikai csatornák valamilyen teljesítményhez, elért jövedelemhez kötődnek”. E szociálpolitika „nyíltan szegregációs jellegű. Vállalja az érdemesek és érdemtelenek közötti megkülönböztetést, s mintegy bünteti a tehetségteleneket, a tehetetleneket, a lustákat, a deviánsokat, mindazokat, akik akár önhibájukból, akár önhibájukon kívül képtelenek saját maguk és családjuk biztonságos ellátására, azaz tevékenységük nem járul hozzá a társadalom gyarapításához. Afféle modern Taigetosz-elméletként is szokás aposztrofálni ezt a szociálpolitikai gyakorlatot. Éppen azokhoz nem juttat támogatást — vagy csak nagyon szerény mértékben teszi ezt —, akik

leginkább ráutaltak, rászorultak lennének. ... Általában adókedvezményekkel operál ez a rendszer, amely bizonyos feltételek esetén — például a nevelt gyermekek létszámától, korától, oktatási formájától függően — a fizetendő adó százalékában vagy mértékében határozza meg a szociálpolitikai támogatás összegét. Igénybe venni azok tudják, akik teljesítményük alapján rendelkeznek akkora adófizetési kötelezettséggel, amely fedezetet nyújt az adókedvezmények igénybevételére”. Békesi szerint e koncepciót egyetlen ország sem alkalmazza kizárólagosan, még hozzá diszkriminatív jellege miatt, inkább a másik két modell valamelyikével, „leginkább az állampolgársági alapon járó szociálpolitikai juttatások egy-egy elemével” ötvözik.

Ezt a három típust nem nehéz megfeleltetni Esping-Andersen kategorizálásának, de érdemes felfigyelni arra, hogy Békesi nem államok gyakorlatáról, hanem szociálpolitikai koncepciókról (filozófiákról) beszél. Ez lehetővé teszi számára, hogy elkerülje a konkrét példákat, arra hivatkozva, hogy az elmélet „tisztá”, ideáltipikus, de a gyakorlatban sehol sem fordul elő. Ez a helyzet az úgynevezett teljesítményelvű szociálpolitikával.

Az állampolgári jogon járó szociálpolitikai juttatások rendszere Esping-Andersen szociáldemokrata jóléti rezsimjének felel meg, míg a rászorultságelvű a liberális jóléti rezsimnek. A Demszky-féle kifejtéssel ellentétben, amely a rászorultságelvűre való átállást mint a legszegényebbek felemelésének és a társadalmi különbségek mérséklésének eszközét javasolja (ez tisztességes, vállalható cél, de vita tárgya, hogy az ily módon elérhető-e), Békesi semmiféle ígéretet nem tesz. Ellenkezőleg: a társadalom természetes megosztottságáról, a tudatosan vállalt kétharmad–egyharmad társadalomképről beszél, amely meglehetősen szociáldarwinista áthallású megközelítés: a társadalom kétharmada szociálpolitikai értelemben nem okoz gondot (jövedelmeikből és megtakarításaikból képesek önmaguk és családtagjaik biztonságos ellátására), ezért felesleges, hogy ilyen célú kormányzati tevékenység alanyai legyenek. A fennmaradó egyharmad sorsa a szegénység, valamint a szegénységből való kitörés reménytelensége és lehetetlensége. Ez az egyharmad a szociálpolitika alanya és tárgya, a cél pedig az, hogy megteremtsük azt a minimális ellátást a kiszolgáltatott, leszakadó rétegek számára, amely „még életük fenntartásához a nyomorúságosnál magasabb szinten elégséges”. Felzárkóztatásról, esélyteremtésről nem esik szó, akad viszont utalás a racionalitásra és a társadalmi igazságosságra. Úgy tetszik, hogy a Demszky és Békesi által megjelenített párt valódi (szociáldarwinista áthallású) álláspontját az utóbbi mondja ki (a társadalom mindenkor egyharmada kihull a modernitás rostáján, ők a kétharmad által eltartandók), az előbbi pedig olyan érvekkel kívánja rávenni az ennek elérését szolgáló intézkedésekre koalíciós társát (a szegénység elleni küzdelem, a jövedelemkülönbségek csökkentése), amelynek meghallására füle van, s amely a társadalom többségében is pozitív visszhangra találhat.

Békesi azt is elmondja, hogy a rászorultságelvű szociálpolitika ott eredményes, ahol nagy a GDP. Kérdés azonban, hogy milyen szociálpolitika folytatandó ott, ahol kicsi; erről semmit sem mond. Logikus, hogy ha az állampolgári jogon járó szociálpolitikai juttatások rendszere bomlásnak indult, a teljesítményelvű szociálpolitika útja pedig diszkriminatív volta miatt járhatatlan, akkor a szegény országok számára nincs megfelelő szociálpolitika. Ez megint csak szociáldarwinista áthallású álláspont.

A legproblémásabb rész a teljesítményelvű szociálpolitikáról szól. A teljesítményelvű szociálpolitika az Esping-Andersen-féle kategorizálás konzervatív jóléti államára emlékeztet,

amelyről Békesi egészen lesújtó ítéletet alkot (Esping-Andersen a szociáldemokrata jóléti rezsimit favorizálja, ezt követi a konzervatív, míg legkevésbé a liberálist tartja kívánatosnak, Békesi viszont egyedül az utóbbit tartja elfogadhatónak). Békesi gondolatainak racionális magvát keresve a bismarcki, a jövedelemfenntartást célul kitűző társadalombiztosításhoz jutunk. Kifacsart logikával teljesítményelvűként könyvelhető el, hogy a magasabb jövedelmű, így több járulékot fizető állampolgár nagyobb összegű nyugdíjat, táppénzt és gyermekgondozási díjat kap, mint az alacsonyabb jövedelmű. Megint csak kifacsart logikával a társadalombiztosítás megkülönbözteti az érdemeseket (az ellátásra jogosultságot szerzőket) az érdemtelenektől (az ellátásra jogosultságot nem szerzőktől). Ennek alapján aztán a szerző modern Taigetosz-elméletként (amely igencsak brutális minősítés), nyílt szegregációként, diszkriminációként ítéli el a társadalombiztosítási rendszereket. Aggodalomra ad okot, így Békesi, hogy az így minősített teljesítményelvű szociálpolitika Nyugat-Európában „az egyenlő elosztási modelljének átalakításaként, reformjaként” hódít. Ha elfogadjuk a minősítést, akkor Nyugat-Európa elbarbárosodása rohamléptekkel halad előre. A valóságban azonban nyoma sincs az alanyi jogú rendszerek társadalombiztosítássá alakulásának.

De lehetséges, hogy sokkal egyszerűbb dologról van szó: a nevelt gyermek után járó adókedvezményről, amelyet csak azok vehetnek igénybe, akiknek megfelelő jövedelmük van, míg a legrászorultabbak nem juthatnak hozzá, vagy csak nagyon szerény mértékben. Ez „a középrétegek klasszikus felemelésének és támogatásának programja”. Bár adókedvezményeket szociálpolitikai koncepciónak tartani fölöttebb vérszegény, de végül is erről van szó. A bírálat tárgya végül is az Orbán-kormány által bevezetett gyermekkedvezmény — ez volna maga a teljesítményelvű szociálpolitika.

(A tudós közgazdász: Kornai János) Míg Békesi László esetében kimutatható volt, hogy némi szociálpolitika-elméleti tudományos-szakmai hagyományra (jólétiállam-modellekre) támaszkodott, addig Kornai Jánosról (és tanulmányom többi, egyénileg elemzett szereplőjéről, Bokros Lajosról és Gyurcsány Ferencről), hazánk bel- és külföldön legismertebb és legegismertebb közgazdászáról ez már nem mondható el. Kornai 1994-ben, a Horn-kormány működésének legelején, még félvnyire a Bokros-csomagtól tárgyalta először a rászorultsági elvet mint „a nagy elosztási rendszerek reformja” problémakör elemét. Két tiszta modellt különböztetett meg: az egyikben „az állam csak a rászorultakon igyekszik segíteni az adófizetők pénzéből. Noha ez nem valósítható meg teljes következetességgel, de a rászorultsági elv szolgálna irányadó szempontként a jóléti intézmények kialakításakor. ... Ez az elv a szegényekkel, a gyengékkel, a rászorultakkal való társadalmi szolidaritást próbálja érvényesíteni. Hátránya, hogy valamiképpen igazolni kell a rászorultságot, ami sok esetben megalázó. ... A másik tiszta modell messze túlmegegy ezen, és különböző egyéb kritériumok alapján olyan polgárokat is az adófizetők pénzén részesít szociális juttatásban, akik nem szorulnak rá. Ilyen kritérium lehet az, hogy valaki anya, vagy sok gyermeke van, vagy egyetemet akar végezni, vagy beteg, vagy egyszerűen az a tény, hogy polgára a magyar államnak”.

A magyar gyakorlat igen közel áll a második modellhez, amelyet Kornai szerint „végtelen paternalista állami szerepvállalás” jellemez. „A fennálló helyzet sokak erkölcsi érzékét sérti: miért is kellene az adófizetők pénzéből támogatni azokat, akik nem szorulnak rá? Az igazán súlyos veszteség azonban nem az erkölcsöt, hanem a gazdasági fejlődést éri. Elsősorban ezért

magasak az adóterhek, különösen a munkabérekhez és egyéb keresetekhez kapcsolódó, azokkal arányos adók és járulékok. Ezek az egész világon valószínűleg nálunk a legmagasabbak. Súlyosan akadályozzák a termelés bővítését, a beruházást, a munkahelyek teremtését, és erős ösztönzést adnak arra, hogy a vállalkozók, a lebukás veszélyét is vállalva, minél inkább eltitkolják a foglalkoztatást.” Saját magát Kornai, s aligha lepődhetünk meg rajta, az első modell hívei közé sorolja: „Helyesléssel olvastam a kormányprogram utalásait arra, hogy a kormány fokozottan kívánja érvényesíteni a rászorultság elvét.”

A paternalista modell összefügg Kornai valamivel régebbi, itthon és külföldön egyaránt divatosá vált terminus technicusával, a koraszülött jóléti állammal (premature welfare state). E fogalom először 1992 közepén volt olvasható magyarul, de kitalálója már az év legelején használta az Egyesült Államokban tartott előadásában. Kornai a következő gondolatmenettel jut el a koraszülött jóléti államig: a magyar államháztartás szociális kiadásai jóval felülmúlják az Európai Unió (akkor még: Európai Közösség) legkevésbé fejlett, így e téren hozzánk közelebb álló országainak szociális kiadásait (lásd Spanyolországot és Görögországot), körülbelül azonos szinten vannak ama országok hasonló adataival, amelyeket „nem szoktak a »jóléti államok« kategóriájába sorolni” (ilyen például Nyugat-Németország vagy Olaszország), s kisebbek, mint a „fejlett »jóléti államok«”-ban (Svédországban vagy Dániában). „Általános megfigyelés — véli Kornai —, hogy szoros pozitív összefüggés van egy ország gazdasági fejlettsége és jóléti szolgáltatásainak mérete között. Nem a fejlettség az egyedüli, de kétségkívül az egyik meghatározó tényező. Ebben a tekintetben Magyarország »előreszaladt«.” Ennek az általános megfigyelésnek a helyessége aligha vonható kétségbe, ám a kérdés az, hogy milyen (gazdaság)politikai következtetés származik belőle, s milyen (gazdaság)politikai lépésekre van szükség. Nos, tulajdonképpen — némileg meglepően — semmilyenekre. Cikkében másutt és más összefüggésben a szerző relevánsnak mondja azokat az elemzéseket — a jegyzetekben két ismert szerzőnek, a filozófus-szociológus Claus Offének és a közgazdász Assar Lindbecknek egy-egy tanulmányára hivatkozik —, amelyek a jóléti államot bírálják a nagymérvű redistribúció miatt, mert „tompítja a beruházásra, újításra és vállalkozásra való ösztönzést”. Emellett a nagyarányú adókra és járulékokra panaszkodik, amelyek azért veszélyesek, mert a tervgazdálkodásból a piacgazdaságba való átmenet fiskális csapdái lehetnek. „Minél inkább nő a magánszektor részaránya a termelésben, annál nehezebbé válik az adók beszedése. Másként megfogalmazva, minél sikeresebb a tulajdonviszonyok átalakítása, annál súlyosabb bajba kerül a költségvetés.” Az adóknak és járulékoknak a jóléti állam fenntartásához szükséges magas szintje a munkaadót és munkavállalót egyaránt a befizetés elkerülésére csábítja, s ezt csak fokozza, hogy a szociális juttatások nagy részéhez így is hozzá lehet jutni.

A helyzetre az lehet a megoldás — következtethetünk a Kornai-tanulmányt olvasva —, hogy ha „a szociális juttatások nagyobb hányada függ a munkaadó és a munkavállaló saját befizetésétől, akkor a munkavállaló is az államkincstár szövetségesevé válhat a munkaviszony legalizálásában”. Másutt egyenesen felteszi a kérdést: „Mit lehet tenni ebben a helyzetben? Abban mindenki egyetért, hogy meg kell reformálni a jóléti politika és társadalmi biztonság intézményeit. Lényegesen javítható lenne ezen a területen is az erőforrások kihasználása és az allokatív hatékonyság. Lényegesen javítható a szolgáltatók ösztönzése, csökkenthetők az adminisztratív kiadások.” (Az allokatív hatékonyság Kornainál nem a rászorultsági elv érvényesítését jelenti, mint majd Bokros Lajosnál látni fogjuk, hanem azt az egészen

gyakorlatias elvárás, amely a megértetést szolgáló példájából válik világossá.) Kornai tökéletesen tisztában van azzal, hogy mindez hozhat ugyan némi megtakarítást, ám szerinte kár lenne „azt a benyomást kelteni, hogy a szervezés hatékonyságának javításával megoldható a probléma.” De nem áll a radikális javaslatok mellé sem, amelyek „azt célozzák, hogy rövid idő alatt igen nagy mértékben csökkentsék az állam szerepét ebben a szférában, legalább arra a szintre, amely például a mai Egyesült Államokat jellemzi. Egy szűk, államilag finanszírozott sávtól eltekintve mind az egészségügyi ellátásban, mind a nyugdíjrendszerben hajtsanak végre gyors ütemben messzemenő decentralizálást és privatizálást”. A jóléti rendszerek decentralizálásának és privatizálásának felvetése — a tanulmány gondolatmenetét zárt struktúrájának tekintve — a jóléti rendszer olyan átalakításával függhet össze, amely — mint a bekezdés elején idéztük — a szociális juttatások nagyobb hányadát a munkaadó és a munkavállaló saját befizetésétől teszi függővé, így téve a munkavállalót az államkinestár szövetségesevé a munkaviszony legalizálásában.

A fentiek alapján 1992 közepén, amikor Kornai bedobta a köztudatba a koraszülött jóléti állam fogalmát, még nyoma sincs nála annak, ami majd 1994 őszén hangsúlyos lesz, miszerint a jóléti rendszerekben — amelyek szükségképpen univerzálisak, sui generis paternalisták is, továbbá erkölcsi romlás okozói — a fenntartásukhoz szükséges magas adók, azon belül különösen a munkajövedelmet terhelők miatt kevesebb a beruházás és a munkahely, s lassúbb a gazdaság növekedése. Ha azonban a jóléti állam pusztá léte ilyen veszélyeket rejt a jövőre nézve, megkérdőjeleződik Kornai közgazdasági bonmot-ja: a koraszülöttel nem az a baj, hogy idő előtt látta meg a napvilágot, hanem az, hogy egyáltalán megfogant. Ha pedig ez a helyzet, akkor a (gazdaság)politikai cselekvés vezérfonalául Voltaire korának a katolikus egyházat illető kiszólása szolgálhat: *Ecrasez l'infâme!* (Tapossátok el a gyalázatost!)

Kornaiban nem tudatosul a logikai ellentmondás. 1995 áprilisában — ahogy 1992-ben is (mintha 1994-es cikksorozatát meg sem írta volna) — úgy fogalmaz: „A koraszülött jóléti állam fogalmán azt értettem, és azt értem most is, hogy egy ország a reális gazdasági lehetőségeihez képest előreszaladt.” Sőt, védelmébe veszi a jóléti államot, amelyet már általános kategóriának tekint, nem pedig észak-európai (skandináv) kuriózumnak. Nem híve felszámolásának, mert a XX. századi civilizáció egyik nagy vívmányának tartja, megőrzendő értéknek, a nyugati civilizáció büszkeségének. Úgy véli azonban, más kérdés, hogy változatlan formában és mértékben kell-e megőrizni. „A jóléti állam túlszaladt a kívánatos mértéken. Ezt csökkenteni kell, reformálni kell, ugyanakkor megtartani olyan mértékben, amilyen mértékben kívánatos és szükséges.” E „kívánatos és szükséges” mérték meghatározásához azonban Kornai nem ad fogódzót vagy útbaigazítást. Furcsállhatjuk azt is, hogy a koraszülött jóléti államot és annak reformját nem kapcsolja össze a rászorultsági elvvel. Az elv megértetésének kiindulópontja ugyanis a jövedelemelosztás, amelybe beavatkozva az állam arról dönt, hogy kinek az előnyére, illetőleg kinek a hátrányára cselekszik. „Az újraelosztás nem azt jelenti — magyarázza Kornai —, hogy az állam valamilyen végtelen kasszából csak úgy jóságosan osztogat. Amikor valakinek ad, akkor valakitől elvesz. A rászorultsági elv hangsúlyozása azt jelenti, hogy lehetőleg az állam ne adjon annak, aki nincs rászorulva. Tulajdonképpen a negatív formában való megfogalmazás

teszi az elv etikai tartalmát világossá. Nem kell állami adományokban, segélyekben részesíteni azt, akinek erre nincs szüksége, hiszen ha őt is ebben az adományban részesítjük, akkor azt a rászorultaktól vesszük el.” Az utóbbi új elem, amely gyakran lesz hallható a későbbiekben. Azért van szükség az univerzalizmus helyett a rászorultsági elvre, mert így a rászorultak erőteljesebben támogathatók. Kornaiban az a logikai ellentmondás sem tudatosul, hogy az általa helyesen a XX. századi civilizáció egyik nagy vívmányának mondott jóléti állam, illetőleg annak egyik fő típusa (az alanyi jogosultságokra épülő, Esping-Andersen kategorizálása szerint szociáldemokrata állam) aligha tekinthető jó érzéssel nagy vívmánynak, ha egyúttal erkölcstelennek tartjuk.

Az 1995 őszen-telén adott újabb interjújában Kornai visszatért előző őszi álláspontjához. „A »koraszülött jóléti állam« gondolatának a lényege, hogy erős összefüggés van egyfelől a gazdasági fejlettség, a gazdaság teherbíró képessége, másfelől általában az életszínvonal és ezen belül az életszínvonalnak az állami gondoskodás formájában juttatott része között.” Ezt az 1992 óta változatlan álláspontját azzal az empirikus megfigyeléssel egészítette ki, hogy Magyarországon sokkal nagyobb arányú a juttatás, mint bármely más volt szocialista országban. Gondolatmenetébe 1994 őszen került bele egy másik elem: „Ott, ahol az állami juttatás kisebb, rendszerint gyorsabb a gazdasági potenciál növekedése. Ez könnyen belátható. A paternalista gondoskodás fedezetére magas járulékot és adókat kell kivetni, amely elszívja az erőforrásokat a növekedést közvetlenül szolgáló beruházások elől.” Politikai-etikai döntéshelyzet alakult tehát ki: választani kell a társadalmi nyugalom (amelyhez állami gondoskodás szükséges) és a gyorsabb gazdasági növekedés között. Kornai ebben az interjújában nem használja a rászorultsági elv fogalmát, de gondolatmenete úgy lenne zárt, ha ennek alkalmazását ajánlaná a helyzet optimális arányainak megtalálásához.

(A nagyvállalkozó-szocialista ideológus: Gyurcsány Ferenc) Gyurcsány Ferenc — még gyermek-, ifjúsági és sportminiszterként — 2004 legelején húsz oldalon, tíz pontban írta le, hogy miként képzei el a modern Magyarországot, s ennek megvalósítására milyen lépéseket tart szükségesnek. Dolgozata, amelyet a Magyar Szocialista Párt vezetőinek szánt és küldött el, kiszivárgott, így a találgatások megelőzése érdekében jobbnak látták nyilvánosságra hozni, felrakták hát a párt honlapjára. Az írás az MSZP új, hosszú távú programjához készült tíz résztanulmány egyike (és az egyetlen, amely idő előtt napvilágra került).

Gyurcsány ugyan nem használja írásában a rászorultsági elv fogalmát, de kimondatlanul is ezt helyesli gondolatmenetével, még ha más fontos hangsúlyai vannak is, s ha végül ódzkodik is a határozott véleménynyilvánítástól. „A »rászorultság vagy nem rászorultság« vitában azt mondom — jelentette ki a dolgozatáról rendezett vitában —, hogy egy pontig fenn kell tartani a szolgáltatásokhoz való hozzáférés egyetemességét és a finanszírozásban a közös kockázatot. Hogy hol van ez a pont, arról érdemes vitatkozni. Ez a legjobb vita az országban.”

Kiindulópontja a feje tetejére állt világ képe: a több mint fél évszázados európai jóléti rendszerek (beleértve a magyart is) — amelyek valaha ugyan hozzájárultak a legnehezebb helyzetben levők felemeléséhez, a társadalmak összetartásához, s amelyeket a jólét megteremtésére és kiterjesztésére hoztak létre — mára nagyrészt betöltötték hivatásukat, mivel „az igazságosság és az egyenlőség szándéka észrevétlenül önmaga ellentétének szolgálatába szegődött”. Manapság már, sok más országhoz hasonlóan, „nem azokat védi, akiknek erre a legnagyobb szükségük van, hanem azokat, akiknek e nélkül is több jut. ... A

lakás- és családtámogatás adó- és kamattámogatásra épülő jelenlegi rendszere a magasabb jövedelműeknek kedvez. Egészségügyi és oktatási rendszerünk szolgáltatásainkhoz a magasabb társadalmi státusban levő emberek könnyebben és nagyobb mértékben férnek hozzá. Jóléti rendszerünk eltorzult, és többé már nem a társadalmi igazságtalanságok csökkentését, hanem az elit közpénzből finanszírozott támogatását és újratermelését szolgálja”. Emiatt a szerző pártjának társadalompolitikája valójában nem egyéb, mint a szolidaritás baloldali köntösébe bújtatott konzervatív politika, amely szociális társadalom (!) helyett az öncsalás, rosszabb esetben az önzés társadalmát formálja.

Gyurcsány szerint egy modern szociáldemokrata pártnak tisztában kell lennie a jelenlegi jóléti rendszer csekély hatékonyságával, diszfunkcionális működésével és társadalmi igazságtalanságával, s olyan átfogó jóléti reform mögé kell felsorakoznia, amely hatékonyabban és több szolidaritással szolgálja a társadalmi igazságosságot. Ez azonban nem könnyű az önző szociális populizmus miatt (ez, mint Gyurcsány mondja, csak általános és széles körben osztott kritikával fékezhető meg), amely féligazságaival, hataloméhes, felelőtlen torzításaival sok esetben a hivatalos szakpolitika tartalmának meghatározására is képes, s ezáltal kevés esélyt hagy a nyugodt, szakmai alapú politikai vitának.

A szerző fontosnak tartja, hogy élesen megkülönböztesse a modern szociáldemokrácia problémamegközelítését a neoliberais és a „hagyományos konzervatív” társadalompolitikáétól. Elutasítja azt a neoliberais hittételt, amely szerint a hatékony piac társadalmilag igazságosan osztja szét az erőforrásokat, s képes helyettesíteni „a nem haszonelvű közösségi együttműködést”. A „hagyományos konzervatív” megközelítést pedig azzal utasítja el, hogy ő nem hisz a lecsorgásban (az úgynevezett lecsorgáselméletben): „Nem gondoljuk azt sem, hogy az állami támogatásokkal és kiváltságokkal megvédett és megerősített középosztályok által megtermelt többletjövedelem automatikusan lecsorog az alacsonyabb státusú társadalmi csoportokhoz.”

Hogy végül is mi a modern szociáldemokrácia megközelítése, az Gyurcsány írásából közvetlenül nem derül ki, pontosabban csak annyi, hogy a módosabb rétegek társadalmi jövedelmei csökkentendők, mégpedig azért, hogy a rászorultaknak több juthasson (ezt nem mondja ki, de kikövetkeztethető ama kijelentéséből, hogy a reformnak nem kevesebb, hanem több szolidaritásról kell szólnia). A közjavak és közszolgáltatások igénybevételének olyan rendszerét kell tehát megteremteni, amely mindenki számára garantáltan azonos hozzáférést tesz lehetővé. Program helyett Gyurcsány sokkal inkább kritikát ad: a jóléti rendszer a középosztályt állami támogatásokkal és kiváltságokkal védi, erősíti, a közjavakhoz és közszolgáltatásokhoz nem egyenlő módon férhetnek hozzá az állampolgárok, e „piac”-ot a bennfentesek, a beavatottak, a tűzhöz közel állók szívességkereskedelme jellemzi. „Az egészségügyi és oktatási szolgáltatásokból való részesedés mértékét és minőségét az határozza meg, hogy ki milyen családba született, milyen faluban vagy városban él. A szolgáltatások egyéni igénybevétele és az ellenérték közös megfizetésében való részvétel lényegében független egymástól. Így mindenki ugyanabban érdekelt: sokat vásárolni és keveset fizetni. Ennek következményeként korlátlaná válik a kereslet, csökken a minőség, folyamatos a pénzügyi hiány. Ez a rendszer az erősek és a befolyásosak érdekeit védi, ők mindig megtalálják az utat a számukra szükséges, jó minőségű szolgáltatásokhoz.” Konkrét példája: „A magas jövedelműek képesek igénybe venni az adókedvezményeket. Hiába fizetnek e csoportok több személyi jövedelemadót, ha azt adókedvezményként azonnal vissza

is kapják. Kedvezmények és támogatások érdekében a tanult és tájékozott középosztályok tagjai eligazodnak, az igazán rászorult alacsony iskolázottságú, kis jövedelmű emberek eltévednek.”

A szerző problémátárgyalása nem pusztán szakmai-ideologikus, hanem 2004 legelejének politikai helyzetéből is következik. A 2002. évi választási harcban az MSZP az úgynevezett jóléti rendszerváltás programjával indult („a nagyobb társadalmi egyenlőség és igazságosság nevében” — emlékezik a szerző), s lényegében ezt tűzte zászlajára az új koalíciós kormány is. Mostanra azonban kiderült, hogy ennek folytatása két okból is „új megközelítés”-t kíván. Az egyik az, hogy „elérkeztünk a pénzbeli jóléti ellátások növelésének rövid távú egyensúlyi és hosszabb távú versenyképességi korlátjaihoz”. Ugyanennek a bekezdésnek az elején azonban Gyurcsány tulajdonképpen kétségbe vonja a jóléti rendszerváltás egész programját, hiszen az hazánk ama elmúlt három évéhez fűződik, amikor a jóléti rendszer, forrásait a befektetésektől vonva el, emésztette önmagát. A szerző ennek tulajdonítja a növekedés lelassulását, a költségvetési és a fizetési egyensúly felborulását, az eladósodás növekedését. A bajok egyedüli, kizárólagos oka tehát a jóléti rendszer és annak forrásigénye. A másik ok a jóléti rendszer mély szerkezeti és működési problémája, amely szerinte útját állja a társadalmi egyenlőség további kiterjesztésének — írásának elemzett részében a továbbiakban ezzel foglalkozik.

Gyurcsány szellemi teljesítménye elsősorban abban figyelhető meg (s ezt látjuk majd Bokrosnál, mint ahogy így tett Petri Lukács is), hogy szociáldemokratává stilizálja a jóléti rezsimit Esping-Andersen-féle tipológiája szerinti (neo)liberális modellt. A liberális jóléti rezsimit szerint a gondoskodó állam hatósugara kizárólag a rászorultakra korlátozandó (csakis a rászorultsági elv lehet irányadó), de ideológiai tüzét Gyurcsány a „nem haszonelvű közösségi együttműködés” szükségtelenségének gondolata ellen irányítja (úgy véli, ezt a [neo]liberálisok hirdetik), amelyet a modern szociáldemokrácia sajátjának tekint. Ezzel teszi nélkülözhetővé mind a rászorultsági elvet, mind az alanyi (állampolgári) jogosultság fogalmának használatát, amely kulcsszóként egyértelműen meghatározná a jóléti rezsimit típusát. Ráadásul elfogadja azt a liberális alaptézist, amely szerint a jóléti rendszer és a gazdaság rivalizál — az előbbi az utóbbtól vonja el forrásait. Ez a közgazdaságiként megfogalmazott tétel pedig a társadalom legfelső rétegeinek ideológiai használatára készült, amelyet kisebb mértékű adók érdekében vetnek be. E tételnek van egy nyilvánvalóbban érdekképvéselő változata is, a „lecsorgáselmélet”, amely szerint az adók, elsősorban a legmódosabbakéi, azért csökkentendők, mert ezek a beruházások forrásai (nem pedig a növekvő fogyasztás, mint az alacsonyabb jövedelmeket terhelő adók csökkentése esetén), s ez az egész társadalomnak hasznára lesz. Ám a szociáldemokrata politizálás első vonala felé menetelő és azóta oda is érő Gyurcsány ezt mégsem adhatja elő, ezért a lecsorgáselméletet a középosztályokra „igazítja át”. Minthogy a középosztály megerősítése az Orbán-kormány hangoztatott célja volt, Gyurcsány úgy gondolja, ezáltal annak társadalmi bázisára lök, s „cáfolja”, hogy a középosztály támogatása az alacsonyabb státusú társadalmi csoportokhoz csorogna le.

A legfontosabb kérdés viszont megválaszolatlan marad: kitől és mennyit kíván elvonni a Gyurcsány-féle modern szociáldemokrácia, s az így elvontat kinek és hogyan kívánja odaadni? (Csupán annyi derül ki, hogy a módosabb rétegek társadalmi jövedelmei csökkentendők.) Program helyett a jóléti rendszerekben — konkrétan az egészségügyben és

az oktatásban — levő egyenlőtlenségek indulatos leírását kapjuk: „Akik felül vannak, azok többet vesznek ki belőle.” A reform céljának a Gyurcsány által elmondottak alapján az látszik, hogy az állam feladatává teszik a közszolgáltatások minőségének, a hozzáférés szabadságának (!) és egyenlőségének szabályozását, kikényszerítését. Nem az állam közszolgáltató intézménytulajdonosi szerepe a lényeg. „A tulajdonlás egyszerű jog. Sokkal-sokkal nehezebb szabályozni, hogy minden teremben legyen például százhusz luxnyi fény, hogy egy osztályterembe húsz gyereknél többet ne lehessen bezsúfolni, hogy mindenütt legyen vízzel öblített piszoár, és folytathatnám a sort, mert az ország, a köztársaság ezt a minőségű szolgáltatást garantálja minden polgárának. ... Nemcsak a második kerületben lakóknak lesz lehetőségük bejutni a Kút völgyi kétágyas szobáiba, hanem amíg nem tudjuk garantálni, hogy a betegek mindenütt négyágyas szobákban fekhessenek, addig nincs más fejlesztés ... És amíg nem tudjuk garantálni, hogy a mentő tizenöt perc alatt érkezzen mindenhová, addig nincs más fejlesztés.” Mindez tiszteletreméltó, csak az nem világos, hogy mi lenne benne a reform — ugyanis fejlesztési kérdésekről van szó. Például az, hogy a mentő az ország bármely pontjára odaérjen tizenöt perc alatt (ez Gyurcsány esélyegyenlőség-példája), az Európai Unió előírása, amelyet Magyarország az esetek már 85–90%-ában már most is teljesít, de hogy ez mutató elérje a 100%-ot, ahhoz nyilvánvalóan több mentőállomás, mentőautó, megfelelő személyzet, valamint jobb utak kellene, s ez rengeteg pénzbe kerül. Aki pedig egyenlő hozzáférést akar, az per definitionem univerzalista, az alanyi jogosultság híve, nem pedig a rászorultság elvét vallja. Így viszont nem érthető, hogy a módosabb rétegek társadalmi jövedelmei mi módon csökkennének. Az sem érthető, mindezek miatt miért tart Gyurcsány attól, hogy „a felső másfél-két millió ránk gyűjtaná a házat, képletesen szólva, mert természetesen el tudná adni az országnak, hogy ez a betegek ellen van, ez a gyerekek ellen van, ez a szegények ellen van”. Az a kijelentés, hogy az egészségügyi és az oktatási infrastruktúrában fejlesztésekre van szükség az egyenlő hozzáférés érdekében, nem támadható azzal, hogy a betegek, a gyermekek és a szegények ellen van. Azzal viszont igen, hogy magasabb adókra van szükség hozzá, s ezt a felső másfél-két milliúnak kell megfizetnie. Csakhogy az a kormány, amelynek Gyurcsány tagja, majd vezetője lett, az adók fokozatos csökkentéséről beszél, sőt, a kisebbik kormánypárt a progresszív személyi jövedelemadózás lineárisá alakítását szorgalmazza, amely egyértelműen a legnagyobb jövedelműeket hozná jóval kedvezőbb helyzetbe. Mindebből csak arra következtethetünk, hogy Gyurcsány gondolatmenete inkonzisztens, bizonyos elemei nem illeszthetők össze.

Gyurcsány jóléti rendszerekkel kapcsolatos gondolkodásának megértéséhez elkerülhetetlenül fel kell idéznünk egy olyan gondolatsort, amelyet rendszeresen elmondott interjúiban, előadásain, lakossági fórumokon stb. „Ma a II. kerületben személyenként két és félszer, háromszor annyi egészségügyi szolgáltatást veszünk igénybe, mint Szabolcs-Szatmár megyében, miközben a Rózsadombon lakóknak vélhetően nem rosszabb az egészségi állapotuk.” Bozóki András politológus szerint ebben lelhető fel a gyurcsányi „vezérgondolat” — modernizációs híd kiépítése a Rózsadomb és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye között —, amely nem ismeretlen Magyarországon. Ám aligha erről van szó — mindez Gyurcsány számára a jog elvi egyenlősége mögött megbúvó „hétköznapi” egyenlőtlenségre szolgál bizonyítékul. Idővel azonban felhívhatták figyelmét az árnyaltabb magyarázatok szükségességére, de ez nem rendítette meg, hanem beépítette gondolatmenetébe, hogy a különbség oka a rózsadombiak nagyobb egészségtudatossága, a több és jobb egészségügyi

intézmény (amely — teszem hozzá — nem csupán a kerületbelieket kezeli), a magasabb várható élettartam (és — teszem hozzá — a kisebb arányú termékenységből is származó korösszetétel-különbség). Mindez sokat megmagyaráz a két és félszeres, háromszoros különbségből (ha ez az adat helyes egyáltalán), s alaposan lerontja érvelésének meggyőző erejét. Szorult helyzetéből a „kezdjük azzal, hogy mérünk” felszólítással vágja ki magát — ennek szükségességét nem vitathatja egyetlen politikai és szakmai irányultság sem. (A mérés szakmai módszerei, az eredményből levonható következtetések, valamint az ezek alapján megfogalmazott cselekvési program ugyanakkor szakmai-politikai viták tárgya lehet.)

Mit is akar valójában Gyurcsány? A pénzbeli ellátások növelését nem („a piaci és a társadalmi jövedelmek arányát nem lehet megváltoztatni”), minthogy azok szerinte már elérték gazdaságilag lehetséges felső határukat, emiatt a meglevő társadalmi jövedelmeket kell igazságosabban elosztani. De nem hagyatkozik csupán gazdasági érvre: az esetlegesen növekvő jóléti kiadások nem csupán gazdaságilag lennének károsak, hanem az egyenlőtlenségek újratermelését is szolgálnák. A gazdasági és társadalompolitikai érvet még társadalom-lélektanival is alátámasztja, így marasztalva el pártját: „Hagytuk, hogy megerősödjön az a hit Magyarországon, hogy a kormányok teszik boldoggá a családokat” (ha kezdetet mond, az általában 2001-et jelent, az Orbán-kormányra utalva). „Uralkodóvá vált az a gondolkodás, hogy mindenki az államtól várja saját boldogulását”, pedig „a gyámolító állam gyámoltalan embereket és családokat szül”. A gazdasági és a társadalom-lélektani érv a (neo)liberális ideológiai érvkészletből származik, s ennek megfelelő célokat szolgál, így az összképnek a szociáldemokrata ideológia mezőbe billentése Gyurcsány indulatos, néha egyenest harcos esélyegyenlőség-kritikájára, illetve esélyegyenlőség-követelésére vár. Az (esély)egyenlőségre érzéketlen(ebb) klasszikus konzervatív liberalizmustól végül is ez különbözteti meg, ezért fontos számára az indulat, a harccosság, az, hogy úgy látsszon, a jómódúak (a társadalom felső mintegy kétmillió tagja) ellen vezet harcba pártját, s nem áll olyan társadalmi-szakmai csoportoknak is nekirontani, mint az orvosoké. Ez azzal magyarázható, hogy így tudja láthatatlanná tenni programjának a legmagasabb jövedelműeket egyértelműen előnyösebb helyzetbe hozó jellegét; elvileg nekik áll érdekükben a rászorultsági elv zászlóra tűzésével elhagyni a közfinanszírozott rendszereket. Gyurcsány olyan puha követelést hangsúlyoz, amely ugyan sohasem érhető el, s a politikán kevéssé kérhető számon, de konszenzus van abban, hogy törekedni kell rá, miközben a kemény (neo)liberális követelések (az adócsökkentés és annak alapfeltétele, az állami feladatok csökkentése) szinte azonnal végrehajthatók, s miközben az esélyteremtés minimális időhorizontja legalább egy évtized.

(A közgazdász-ideológus: Bokros Lajos) A rászorultság elvének elfogadtatásáért folyó ideológiai küzdelem leginkább talán Bokros Lajos nevével kapcsolódott össze, aki 1995–96-ban napra pontosan egy évig volt pénzügyminiszter, s magát baloldaliként és szocialistaként határozza meg. A minisztersége feltételül papírra vetett (és Horn Gyula miniszterelnök által elfogadott) elhíresült huszonöt pontjában még nem esett szó e témáról, szűk néhány hónap múlva viszont a politikai napirend legfontosabb kérdései közé került. Bokros, illetve a kormány az addig univerzális, alanyi jogon járó családi pótlékra jogosultak körének szűkítését erőltette át a nagyobbik kormánypárt (MSZP) frakcióján (az SZDSZ, a kisebbik kormánypárt

ezt eleve így gondolta helyénvalónak), majd az Országgyűlésen. Minthogy az így elérhető megtakarítás a százötvenmilliárdos kiigazítási programnak jelentéktelen tétele volt, sok kormánypárti politikus vélekedett úgy, hogy felesleges ezzel (is) borzolni a politikai kedélyeket. A három- és többgyermekesek esetén az alanyi jog végül is megmaradt (Bokros szándéka ellenére), az egy- és kétgyermekesek esetén azonban a család egy főre eső jövedelmét négy, majd három részre osztották, s ennek függvényében határozták meg a családi pótlék összegét, a legfelső jövedelmi kategóriába tartozóktól megvonva. A hivatalba lépő Orbán-kormány azonban 1999-ben visszaállította, az ezzel egyidejűleg megállapított összegeket viszont hivatali ideje alatt változatlanul hagyta. Bokros szerint csomagjában az egyszeri, tűzoltó intézkedések mellett éppen az volt a hosszú távú, előremutató, valódi reformlépés, hogy a családi pótlék rászorultság alapján járt volna. 1998-ban egyenesen arra a meghökkentő, határtalan önbizalomról és messianisztikus elhivatottságról tanúskodó kijelentésre ragadtatta magát, hogy amit jóléti reformként ő megkezdett, az „sokkal nagyobb arányú társadalmi átalakulás, mint az 1989. évi politikai rendszerváltás, ... mély, átfogó társadalmi forradalom, ... nem kevesebb, mint civilizációs váltás”.

Bokros elsősorban 2001-ben értelmiségi (de nem szakértelmiségi) közönségnek írt, Élet és Irodalom-beli cikksorozatát használta tételeinek kifejtésére és népszerűsítésére. „A társadalmi szolidaritás nevében bevezetett intézkedések csak akkor hatékonyak — fejtegeti —, ha a támogatás kizárólag és pontosan azoknak kedvez, akiknek felismert hátrányát enyhíteni célozza. ... A szociális közkiadások csak akkor hatékonyak, ha célzottak. Ez azt jelenti, hogy egyrészt a felkínált támogatásra ténylegesen rászoruló kör pontosan és egyértelműen körülhatárolt, másrészt a támogatás valóban eljut az így kijelölt körhöz, harmadrészt csak azokhoz jut el.” A gondot a hátrányos helyzetűvé, az állami segítségre szorulóvá minősítésről folyó végtelen és terméketlen vita okozza (legalábbis az olyan „mindenható állami gyámkodás bénító bódulatából felocsúdó nyers demokráciákban, mint a miénk”). Ugyanis „mindenki azt szeretné, ha a rászorultság határát úgy állapítanák meg, hogy ő maga még beleférjen a kijelölt körbe”, s ennek a „délibabos népszerűség pillanatnyi bővületében élő politikusok” hajlamosak engedni. Mindez végül arra vezet, hogy „valamely különösen fontos és egyben igen drága jószág elérhetősége szempontjából akár az egész társadalmat segélyre szorulóknak lehet tekinteni”. Ha viszont ez a helyzet, „egyszerűbbnek, olcsóbbnak tűnik teljesen ingyenessé tenni a szóban forgó terméket és szolgáltatást”, konkrétan a gyógyítást és az oktatást, amely — Bokros megfogalmazásában — az elmúlt évszázad két hatalmasra hízott, szent tehene szinte egész Európában. Oktatáson azonban csak annak kisebb szegmensét, a felsőoktatást érti; ott tartja szükségesnek az ingyenesség megszüntetését, a tandíj bevezetését, a rászorultak — a tandíjat fizetni és/vagy a tanulási idejük alatt megélni képtelenek — egyidejű segélyezésével (teljes vagy részleges tandíjtvállalás, ösztöndíjak stb.). Ezzel megbillen a bokrosi logika, mert az alap- és középfokú oktatás ingyenességének eltörlésével kialakuló rászorultságról éppúgy beszélhetne, ahogy a felsőoktatás esetében teszi, s ugyanolyan megoldásokat javasolhatna, amilyeneket annak kapcsán. Saját logikájának végiggondolástól talán az rettentí el Bokrost, hogy aligha remélhet nagymérvű támogatást az utóbbi csaknem másfél évszázad egyik legerősebb és legpozitívabbnak tekintett társadalmi trendjének, a nálunk leginkább Eötvös József báró nevével jelképezett ingyenes közoktatásnak a visszafejtéséhez.

Nézzük, mivel érvel Bokros a rászorultsági elv mellett! Meglepően hangozhat, de elsőként tekintélyelvű érveléssel hozakodik elő: ez a szociális politikának „a modern, a nyugati világban ma már uralkodó felfogása”, amely „mellesleg egybevágná a nemzetközi pénzügyi intézmények” véleményével. Bár Bokros szerint ez „teljesen baloldali szociálpolitikai nézet”, baloldali szociálpolitikus bírálói erről mit sem tudnak. Másodsorra sem szakmai, hanem „demokratikus” érvelést mond: ha az állam közreműködésével keltett szolidaritás nagyobb a társadalomban valóban létező közhangulatnál, akkor az kikényszerített szolidaritás. Svédországban például „tökéletesen megfelelő a magyar szemmel iszonyúan magas adóteher, hiszen a társadalom többsége kétségkívül elfogadja, hogy az így központosított jövedelmeket az állam — a társadalmi szolidaritás uralkodó mértékével teljesen összhangban — nagyvonalú jóléti kiadásokra költse”. Békesivel és Kornaival ellentétben Bokros — s ez feltétlenül javára írandó — nem temetni (bár nem is dicsérni) jött a jóléti államot, nem hullat léte miatt közgazdász-krokodilkönyveket, nem vizionálja a jóléti jelzővel illelhető államok menthetetlen hanyatlását (pedig a mainstream közgazdaságtan művelőinek oly kedves időtöltése), hanem azt mondja, hogy mi, magyarok nem vagyunk svédok, a mi szolidaritási fokunk náluknál jóval kisebb, adóink és járulékaink viszont jóval nagyobbak (bár a svéd szintet jócskán alulmúlják), így itt kényszerszolidaritás van, „az öngondoskodás erőszakos háttérbe szorítása”. Ez pedig számos negatív következménnyel jár.

Ezek közül a legfontosabb az adócsalás tömegessé válása, amely „a közfeladatokat ellátó intézmények (például kórházak) krónikus alulfinanszírozottságában, állandó költségvetési hiányokban (például Egészségbiztosítási Alap), a közszolgáltatások (például hazai közgyógyítás) drámai minőségromlásában, illetve tipikusan ezek mindegyikében egyszerre jut kifejezésre”. Ráadásul ez nagyon káros „a szilárd közkerékszen alapuló és önkéntesen vállalt szolidaritás fejlődésére nézve”, többek között azért, mert „erőteljesen visszaszorítja az önkéntes szolidaritás már kifejlődött mértékét is”. Bokros akkor van leginkább elemében, amikor a kényszerszolidaritással viteti el szinte az összes makrogazdasági balhét: a közterhek alóli kibújás miatt nő a hiány, s ez az államadósság mellett az inflációt is növeli; a hiány csökkentésére nagyobb adókat, járulékokat kell kivetni, ez viszont torzítja a versenyt, rontja a versenyképességet és a gazdasági hatékonyságot. Mindezt nem szabad komolyan venni: Bokros személyiségfejlődésének szempontjából kiemelkedő élményekkel teli időszak volt az 1990-es évek első fele, a rendszerváltást közvetlenül követő gazdasági visszaesés (az úgynevezett tranzíciós válság, amely, persze, nemcsak követték, hanem fenyegető árnyával elő is idézte a rendszerváltást). E korszakban tíz-, sőt százezerszámra alakultak vállalkozások (legtöbbször a munkanélkülivé váló „tulajdonos” egzisztenciális kényszere miatt), amelyek a kialakulatlan, gyakran változó adójog hézagjait és a lassan épülő-formálódó adóhatóság kapacitáshiányát kihasználva ott csaltak, ahol tudtak. A kényszervállalkozók számára az adócsalás eszköz volt arra, hogy a romló körülmények között lehetőség szerinti megőrizték, sőt esetleg növeljék is életszínvonalukat, a nem kényszervállalkozók pedig a nyereséget igyekeztek növelni, vagy a veszteséget elkerülni. Nem elvi viták dúltak tehát a szolidaritás határaitól és az uralkodó közérzületről, hanem törvényszegés folyt, merthogy viszonylag kockázatmentesen folyhatott. Már említett huszonöt pontjában Bokros ez ellen hirdetett könyörtelen harcot, emiatt helyezte kilátásba az adóbehajtás radikális szigorítását és hatékonyságának növelését, valamint egy hosszabb távon is stabil szerkezetű adórendszer kialakítását, miniszterként pedig fogakat és körmöket követelt az adóhatóságnak. (Az APEH

ezt végül az Orbán-kormánytól kapta meg, de 1999-ben felálló Bűnügyi Igazgatóságát a Medgyessy-kabinet 2003-ban az Országos Rendőr-főkapitánysághoz helyezte át.) Bokros gondolkodását máig az akkoriban kialakuló feketegazdaság- és adócsalás-fóbia uralja, amelynek erkölcsi alapja vitathatatlanul tiszteletre méltó, de a gazdasági-társadalmi gondjainkban neki tulajdonított fontosság erősen túlzó. Az államháztartás emlegetett hiányai pedig leginkább a pénzügyi kormányzat tervezési hibáinak köszönhetőek (különösen az Egészségbiztosítási Alap esetében, amelyben a „hiánypszychózis”-t tudatosan gerjesztették), a közszolgáltatások drámai minőségromlása pedig szintén igencsak túlzó, a közgyógyításban biztosan nem igaz. A torzítás főleg a nemzetközi pénzügyi intézmények közgazdasági divatszava, a versenyképesség és a hatékonyság rontása pedig legalábbis közgazdasági félreértés, bár ebbéli funkciójában meglehetősen elterjedt (elterjesztett).

Érvelésének harmadik körében Bokros azt a kérdést teszi fel, hogy „az ingyenessé tett közjavak tényleges igénybevétele valóban kifejezi-e a társadalomnak az igazán hátrányos helyzetűekkel szembeni szolidaritását”. A válasza: nyilvánvalóan nem. Azért nem, mert „ha csaknem mindenki rászorultnak minősül, akkor a valóban szegények helyzete elhomályosul, a jómódúak is jogosultak lesznek a felkínált támogatásra, amelyet helyzetüknél, hatalmuknál, képzettségükénél és befolyásuknál fogva nagyobb mértékben fognak igénybe venni, mint a társadalom többi tagja. ... A költségek fedezésére megajánlott költségvetési ráfordítások pedig természetesen végesek, így a szóban forgó közjavak kínálata nem lehet végtelen. Ha viszont eme közjavak iránti keresletet a közönség fizetőképessége nem korlátozza, akkor a nyílt versenyben kialakuló ár helyett áttekinthetetlen és durva tényezők fogják kiválogatni a legalábbis a jó minőségű közjavakhoz végső hozzáférők körét. A politikai befolyás, protekció, hatalmi összefonódások, személyes szívességek, csúszópénz és egyéb, a szegények számára kevésbé rendelkezésre álló eszközök viszont a szolidaritás elvével éppen ellentétes újraelosztást eredményeznek. Ezzel szemben az ingyenesség megszüntetése, az érintett közjavak elosztásának akárcsak részleges piacositása, egyúttal a támogatások célzottá tétele elősegíti a társadalmi szolidaritás érvényesülését”.

Ez az érvelés már nagy kihívás a gondolatmenet gyenge pontjait kutatóknak. (Az első két körben elmondottak híján voltak a meggyőző erőnek, s ezt alighanem maga Bokros is tudja.) Az első felteendő kérdés az, hogy mifélek a „szóban forgó közjavak”. Nos, csakis a gyógyítás és az oktatás jöhet szóba, az elmondottak másra nem illeszthetők rá. A második kérdés: van-e értelme gyógyításról és oktatásról úgy beszélni, mint olyan közjóságokról, amelyekre a kereslet az ingyenesség okán és adminisztratív korlátozás híján végtelen lenne? Nos, nincs. Az oktatás alanyai a gyermekek/fiatalok; egy fő egy évben egy tanévet teljesít, a tanulandó tárgyakat és óraszámukat a jog határozza meg (a tanköteles kort és a felsőoktatásba felvehető számát szintűgy), s ebből a tanítás szakember- és infrastruktúraigénye viszonylag könnyen kiszámítható, a változások pedig jól tervezhetők. Szó nincs tehát végtelen igénybevételről. Ugyanaz a helyzet a gyógyítással is, bár az bonyolultabb, ingoványosabb terület, mint az oktatás. Az egészséges ember gyógyításának költsége nulla, a betegeké — bajuktól függően — változó, de az összeg mindenképpen véges. Ám ha ez így van, akkor Bokros miért beszél a közjavak ingyenessége miatti végtelen keresletükről? Azért, mert az oktatást és a gyógyítást közjónak gondolja, így a közjavak (közgazdasági) elméletét felhasználva mondja azt, amit mond — ez azonban nem megfelelő elmélet a probléma megértéséhez. Mindez, persze, nem Bokros saját leleménye, hanem széles körben elfogadott és általa is osztott téves vélekedés. A

közjavak elméletét ki kell parancsolni az oktatás és a gyógyítás területéről, s hatóságát arra kell korlátozni, amire tényleg való: a világítótoronynak a hajókat a parti vizek veszélyeitől óvó fényére, a közparkokra, a tudományos alap kutatásra, a vizekre és a levegőre stb. Aki a közjavak elméletét felhasználva értekezik az oktatásról és a gyógyításról, annak automatikusan nyelvére jön az ingyenesség fogalma. Ha ellenben, helyesen, a biztosításelméletre támaszkodna (amely nemcsak a gyógyítás, hanem az oktatás esetén is kiváló elméleti háttérrel ad), akkor ezt ki sem ejtené a száján, jól tudva, hogy a biztosításban nincs ingyenesség, csupán a biztosított díjfizetése és a biztosító szolgáltatása válik el időben egymástól. S az ingyenesség okozta végtelen keresletről sem értekezne (felidézve a közgazdasági tanulmányainak kezdetén megtanult Marshall-keresztet, a kereslet és a kínálat egymást metsző görbéjét), hiszen a biztosító kizárólag a biztosítási esemény bekövetkeztekor nyújt szolgáltatást. Ha pedig kidobjuk a közjavak elméletét a biztosításelmélet javára, akkor végképp nem beszélhetünk rászorultakról és támogatásról beszélni. Persze, ez a közjavak elmélete alapján is így van, csak a tévedés nem olyan feltűnő. Teljesen téves, bár az első pillanatban roppant logikusnak hangzó felvetés, hogy miért kap közjósággként az államtól ingyenes gyógyítást és oktatást az, aki nem „rászoruló”, aki a szolgáltatást magánjósággként, a „piacon” is meg tudná venni. A gyógyítás és az oktatás magánjóság, amelyért adójárulékot fizetve már fizettünk, illetve fizetni fogunk. Az állam közbejöttének szükségessége pedig inkább gyakorlati érvekkel indokolható.

Baj-e az, ha a jómódúak a szegényeknél nagyobb mértékben jutnak a köz által létrehozott javakhoz? Mint már szó volt róla, nyilvánvalóan nem a felelet arra a kérdésre, hogy a tényleges igénybevétel „kifejezi-e a társadalomnak az igazán hátrányos helyzetűekkel szembeni szolidaritását”. Ez azonban téves kérdésfeltevés. Bokros tévképzete húzódik meg mögötte: csak akkor beszélhetünk szolidaritásról, vagyis akkor irányul a gazdagoktól a szegények felé a jövedelem-újraelosztás, ha a szegények a gazdagoknál többet vesznek ki a bőség ama kosarából, amelybe a rászorultság elvének érvényesítése híján nem tilos a gazdagoknak sem belenyúlni. Mivel különösebb empirikus vizsgálat nélkül is belátható, hogy nem ez a helyzet, Bokros igazolva gondolja magát. Csakhogy a jövedelem-újraelosztásnak két oldala van, amelyek közül érzékelhetően csak az egyikről tud: arról, hogy ki mekkorát markol a bőség kosarából (output oldal). A másik oldal — az, hogy miként töltjük fel a bőség kosarát (input oldal) — elkerüli figyelmét, s ezzel végzetes hibát követ el, amely megdönthetővé teszi teljes érvrendszerét. Egy nagyon egyszerű példa az elmondottak illusztrálására: ha a jómódú kétszer annyi egészségügyi ellátáshoz jut, mint a szegény, de nagyobb jövedelme és a személyi jövedelemadó rendszerének progresszivitása miatt ötször annyi járulékot-adót fizet, akkor a jómódú kétszeres outputja ellenére (egyötödnyi inputja miatt) a jövedelem-újraelosztás kedvezményezettje a szegény.

Az, persze, elítélendő, ha a jómódúak helyzetük, hatalmuk, képzettségük és befolyásuk révén jutnak szakmai tartalmát tekintve jobb ellátáshoz („jó minőségű közjavakhoz”). Nem elképzelhetetlen az sem (számos fejlett országnak ilyen oktatási és egészségügyi rendszere van), hogy mindenki jó minőségű oktatáshoz és egészségügyi ellátáshoz jut. Bokrosnak a közjavak elméletére támaszkodó logikája azonban itt újból megbicsaklik: minthogy a közjavak előállítására fordított források végesek, az ingyenesség miatt pedig a kereslet végtelen, „a nyílt versenyben kialakuló ár helyett áttekinthetetlen és durva tényezők fogják kiválogatni legalábbis a jó minőségű közjavakhoz végső soron hozzáférők körét”. Valójában a

rendelkezésre bocsátott források nem elegendők, vagy kis hatékonysággal használják fel őket, így a kapacitások szűkösek, s emiatt a biztosító nem tudja teljesíteni szolgáltatását minden biztosítási esemény bekövetkeztekor. Joggal gyanítható, hogy ez inkább a tűzhez közelebb ülőkkel történik meg. Tehát bekövetkezhet az, amit Bokros leír, de egészen más közgazdasági háttértörténekek miatt. A szerző javaslata („a nyílt versenyben kialakuló ár”) nem egyebet jelent, mint az „áttekinthetetlen és durva tényezők” helyett a pénz fölöttébb átlátható nagyságát. A tűzhez közelebb ülők helyett a gazdagoké legyen a privilégium. (A kettő között meglehetősen nagy az átfedés, de talán nem teljes.) Különböző okokból ugyan, de egyik esetben sem teljesül az egyenlő hozzáférés, amelyet pedig Bokros is fontos értéknek tart, de többpilléresnek javasolt egészségügyi rendszerében csak az adóból finanszírozott első pillér jól körülhatárolt alapszolgáltatásaira korlátoz. Vagyis az nem létezik, de ezt nyíltan nem mondja ki.

Ami igaz a gyógyításra, az igaz az oktatásra is. Bokros azért kíván tandíjat bevezetni a felsőoktatásban, mert ezt a nagy megtérülési esélyű beruházást „a költségvetésbe befizetett adók révén azok is megfizetik, akik maguk egyébként soha nem fognak diplomát szerezni. Ezek a rétegek többszörös hátrányba kerülnek a diplomásokkal szemben. Hamarabb kezdenek dolgozni, miközben életútjuk során fizetésük egyre jobban elmarad majd diplomás kortársaikétól”. Az ingyenességet felváltó tandíj nem jelképes lenne, hanem „a működés önköltségét nagyjából fedező vagy azt némileg meghaladó”, a rászorultság elvének pedig az nyit teret, hogy a fiatalok legfeljebb 20%-át kitevő (vagyis kevesebb lehet, de több nem), „szegény sorsú, de tehetséges diákoknak minden felsőoktatási intézmény kötelezően kínálna tandíjmentességet”. A tandíj és a mentesség, legalábbis Bokros szerint, „jótékonyan helyreállítaná a nemzedékek közötti és azon belüli szolidaritást egyaránt, növelné az esélyegyenlőséget”.

Csakhogy, mint a gyógyításnál láttuk, az egyetemet vagy főiskolát végzők többet markolnak ugyan a közforrásokból, de — ahogy Bokros is hangsúlyozza — a felsőfokú végzettség nagyobb jövedelmet jelent, a nagyobb jövedelem pedig magasabb adókat, s ezáltal megfizetik felsőfokú taníttatásuk költségét is. Az is igaz, hogy a felsőfokú végzettség híján levők előbb kezdenek dolgozni, a felsőfokú végzettségűek viszont tovább dolgoznak, ritkábban maradnak munka nélkül, s kisebb arányban rokkannak le. Bokros ismét azt a hibát követi el, hogy az outputot nem veti össze az inputtal. Távol áll tehát a valóságtól az, hogy a felsőfokú tanulmányokat nem folytatók a költségvetésbe befizetett adóikkal hozzájárulnak a diplomák megszerzéséhez. A tandíj, főleg a Bokros által tervezett mértékű, egyértelműen visszatartja a felsőfokú tanulmányoktól a szegénynek nem minősülő, de nem is igazán jómódú szülők közepesen tehetséges gyermekeit, főleg ha már tanul a testvérük. A gazdag szülők hasonló képességű gyermeke elé viszont nem tornyosul ilyen akadály. (Mindez a szegény szülők gyermekeiről is elmondható.) S méltányos-e, hogy a szegénynek nem minősülő, de nem is igazán jómódú szülők anyagi lehetőségeik végső határára kerüljenek gyermekeik iskoláztatása miatt? (A taníttatás tandíj nélkül sem ingyenes.) Bokros esélyegyenlőséget hirdető javaslata valójában épp azt tenné még virtuálisabbá. Mindezek ellenére elvi alapon nem zárható ki a tandíj általánossá tétele, de erre semmiképpen sem kerülhet sor Bokros érvei alapján. A tandíj valójában sokadrangú, nem lényeges kérdés.

Befejezésül a rászorultsági elv kapcsán szót kell ejtenünk a két leggyakrabban szóba kerülő témáról: az alanyi jogon járó családi pótlékról és az adóalapot alkotó jövedelműek által (részlegesen vagy teljesen) igénybe vehető gyermekkedvezményről. Az alanyi jogon járó családi pótlékot a rászorultsági elv érvényre jutását szorgalmazók azzal támadják, hogy olyan magas jövedelműek is megkapják, akiknek családi költségvetésében ez az összeg lényegtelen, nem oszt és nem szoroz, míg a gyermekkedvezményhez az alacsony jövedelműek nem juthatnak hozzá. Így nem csupán az a helyzet, hogy a családi pótlék támogatja a jómódú gyerekeket, hanem az is, hogy a legrászorulóbbakon nem segít. Érdemes megjegyezni, hogy e sorok írásáig a Medgyessy-kormány — a nagyobbik kormánypart csendes többségének támogatását bírva — nem nyúlt az Orbán-kormány által kialakított struktúrához. A hangsúlyok máshová kerültek: a Medgyessy-kabinet, elődjével ellentétben, a gyermekkedvezmény mértékét fagyasztotta be, s a családi pótlékot növelte. Bár a gyermekkedvezmény nem vagy csak részben jut el a kisebb jövedelmű családokhoz, miért kellene egymagában univerzálisnak lennie? Amit egy esetleges negatív jövedelemadó a csekély jövedelműeknek adni tudna, ugyanazt lehetővé teszi egy árnyalt, bár a kelleténél kevesebb forrással rendelkező segélyezési rendszer.

A kérdés lényege az, hogy a gyermek(ek) vállalását és nevelését elismerjük-e, illetve a társadalom elismeri-e a maga számára hasznos tevékenységnek. (Ez ugyanis egyáltalán nem természetes, magától értődő dolog.) Ha igen, akkor a gyermeknevelés támogatásában nem tehetünk különbséget gyermek és gyermek között aszerint, hogy szüleiknek milyen a jövedelmi helyzetük. Ha viszont nemmel válaszolunk, s a kérdésben semlegesnek nyilvánítjuk magunkat, vagyis a gyermeket éppúgy fogyasztásnak (speciális „érzelemfogyasztás”) tekintjük, mint például a hosszú külföldi nyaralásokat vagy az értékes műtárgyak gyűjtését, akkor az államnak, ahogy nincs oka utóbbiakat támogatni, úgy az előbbieket sincs. Más a helyzet azonban akkor, ha a gyermek a szegénység kérdéskörében kerül elő: ha születésével szegénységbe süllyeszti szüleit, vagy egyébként is szegény családba születik. Akkor a gyermek nevelését az államnak azért kell támogatnia, hogy a család a szegénységi szint fölé kerüljön (bárhogy határozzuk is meg e szintet). Esetünkben tehát a rászorultságnak és az univerzalizmusnak a felszínen zajló vitája mögött sokkal mélyebb és általánosabb vita folyik, mégpedig az, hogy a jövedelemátcsoportosítás oka csak és kizárólag a szegénység lehet-e, vagy valamilyen más társadalompolitikai cél is. Az uralkodó liberális ideológia két évszázados fejlődése során egyetlen társadalompolitikai cél adaptálására volt hajlandó: a szegénység csökkentése érdekében szükséges jövedelem-újraelosztás lebonyolításában elfogadja az állam közreműködésének lehetőségét. Erre az adaptációra is csak viszonylag későn, a második világháború utáni két-három évtizedes „elgyengülési” időszakában volt képes. A szocialista baloldal és a kereszténydemokrata-néppárti jobboldal viszont ennél tovább tekint, s elfogad, felvállal más társadalompolitikai célokat is.

Bokros a „klasszikus” liberális álláspontot képviseli, de mivel baloldalinak és szocialistának mondja magát, a politikai spektrum eme oldala pedig a szegénység enyhítésén kívül más társadalompolitikai célokat is elfogad és legitimnek tekint, közgazdaságinak látszó érvekkel kell előhozakodnia. A gyermekek után járó adókedvezmény Bokros szerint nem szolgálja, hanem fokozza a szegénység enyhítését, azaz „a jómódúakat támogató jóléti politika”. Csakhogy a gyermekkedvezménynek nem a szegénység enyhítése a feladata. Persze, az igaz, hogy a kisebb jövedelműek esetében ilyen funkciója és eredménye is van. „A

rászorultsági elv érvényesülése megsokszorozhatja eme jóléti eszköz hatékonyságát, szemben azzal, amikor minden gyermek után alanyi jogon jár a családi pótlék” — állítja Bokros. Hatékonytalanságnak azt tekinti, hogy a szegénység enyhítésén kívül létezik más társadalompolitikai cél is, amely csak részben fedi a szegénységet.

A „hatékonyság” számonkérése mellett Bokros demográfiai érvekkel, illetve „cáfolatuk”-kal is előhozakodik. „Hamis érv — mondja —, hogy a jómódúak azért nem vállalnak több gyermeket, mert esetleg elesnek a jövedelmük pár százalékára rúgó állami támogatástól. Amellett, hogy ez emberi méltóságukat erősen sértő feltételezés, érdemes megnézni az 1998 utáni születési statisztikákat.” Úgy véli, a születések száma nem nőtt attól, hogy a társadalom legmagasabb jövedelmű 10%-a újra megkapta a családi pótlékot, de még attól sem, hogy a gyermekek után járó adókedvezmény révén nagyarányú többletforrásokra tettek szert. Bokros vélt ellenséggel viaskodik, ilyen érv nem hagyta el komoly közszereplő száját. Egyrészt a gyermektámogatás a protonatalista (a születések számának növelését célzó) megfontolások hangoztatása nélkül is indokolható, másrészt valójában Bokros élt az emberi méltóságot sértő említett feltételezéssel, hiszen sugallata szerint a gyermekvállalási döntéseket a politika képes kézivezérelni (álláspontja bizonyítékaul ugyanis az 1998 után tovább romló születési statisztikát hozza fel). A népesedéspolitikával foglalkozók számára evidencia, hogy a pozitív intézkedések kibontakozása igencsak lassú folyamat, míg a negatív fejlemények hatása nagyon rövid idő alatt érvényesül. A gyermektámogatási rendszerek legfontosabb jellemzője tehát a stabilitás (kell legyen). Bokros azonban pénzügyminiszteri működése során éppen ezt számolta fel.

Az oktatás és a gyógyítás kapcsán Bokros által elkövetett legnagyobb közgazdasági hiba a következő volt: úgy nyilatkozott a fordított („perverz”) újraelosztásról, hogy az output oldalt mellett egy pillantást sem vetett az input oldalra. Ez a családtámogatás esetében is elkerülte figyelmét. Véleménye szerint azokat a többletforrásokat, amelyekre a gyermekek után járó adókedvezmény révén a legnagyobb jövedelműek tettek szert, a szegényeknek kell megkapniuk. Ebből következően a jómódú gyermekek adóját a jómódú gyermektelenek adójának szintjére kell növelni, s az így befolyó pénzből a szegény gyermekeket kell támogatni. Ez elégtételül szolgálna mindazon jómódú gyermekteleneknek, akiket felháborít, hogy a velük azonos jövedelmű gyermekek kevesebbet adóznak, vagy másképp fogalmazva: a gyermektelenek a gyermekekénél nagyobb közterhet viselnek. Persze, a szegényeknek is több juthatna, s a családtámogatási rendszer sem sérülne, ha a jómódúak adóját — gyermekekét és gyermektelenét egyaránt — növelnék. De ennek éppen Bokros Lajos a legkövetkezetesebb ellenzője.

Mindebből talán látható, hogy mélyen igaztalan a hamis prófétákról értekező bokrosi olvasat. A harc valójában a gyermektelen és a gyermekes jómódúak között dúl: az előbbiek azért kívánják magánfogyasztássá (vissza)minősíteni az utóbbiak gyermekeinek nevelését, s felszámolni a társadalompolitikai célt, hogy az ő – ceteris paribus – megnövő adóterhek okozta költségvetési többletbevétel a szegénység enyhítésére legyen fordítható (ennek szükségességét belátják), de ennek érdekében a törvényhozás ne követelje anyagi tehervállalásukat. Egyébként némileg Bokros véleménye is változott e kérdésben, még ha ez nem tudatosult is benne, bár ez kis túlzással akár kapitulációnak is nevezhető. A politikus elfogadni látszik azt az Egyesült Államokban alkalmazott megoldást, amelyben az eltartott gyermekek számától függő és viszonylag nagy adómentes alapjövedelem fölött kezdődnek az

adókulcsok. Vagyis Bokros — eddigi heves ellenzése dacára — elfogadta azt, hogy az eltartott gyermek szerepet játszik az adórendszerben, s létezik adómentes alapjövedelem.